

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи

ХОЛОДНЮК Павло Васильович

**Соціально-правова держава як загальнолюдська цінність і
проблеми державотворення в Україні/Social-legal state as a
general human value and problems of state creation in Ukraine**

спеціальність 232 – Соціальне забезпечення
магістерська програма – Соціальне забезпечення
Магістерська робота

Виконав студент групи СЗм-21
Холоднюк П.В.

Науковий керівник:
доцент В.П. Рибін

Магістерську роботу допущено
до захисту:

«___» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ **А. В. Фурман**

ТЕРНОПІЛЬ -2018

РЕЗЮМЕ

Робота містить 110 сторінок, 102 – основного тексту, 2 таблиці, список використаних джерел із 80 найменувань.

Об'єкт дослідження: соціально-правова держава як феномен історичного розвитку та загальнолюдська цінність. **Предмет дослідження:** проблеми формування соціальної держави, явища і процеси, що відбуваються в ній, з'ясування її ролі і місця в політичній системі сучасного українського суспільства. **Основна мета дослідження** полягає в розкритті генези соціально-правової держави, у виявленні функцій, джерел та ресурсів її існування.

Методи: застосовано історичні підходи, метод наукових абстракцій і аналогій, аналіз та синтез, узагальнення, індукцію і дедукцію, порівняння, групування, спостереження.

Наукова новизна дослідження. Вибір теми дослідження зумовлений об'єктивною потребою наукового осмислення складних проблем формування соціально-правової держави з позицій їх політико-філософського та соціально-правового обґрунтування. Зокрема, зроблено спробу наукової розробки методологічних проблем стосовно феномену соціальної держави, розкрито роль держави в соціальній сфері, шляхи еволюції соціальної держави; виявлено функції, джерела та ресурси її існування; з'ясовано особливості формування та сучасного стану соціально-правової держави в Україні; уточнено категоріальний апарат. **Практичне значення роботи.** Результати проведеного дослідження сприяють більш чіткому розумінню феномена соціальної та соціально-правової держави і її взаємин з громадянами.

Ключові слова: *соціальне забезпечення; соціально-правова держава; соціальна держава; громадянське суспільство; державотворення.*

RESUME

The work contains 110 pages, 102 – main text, 2 tables, list of used sources of 80 titles.

Object of research: the social-legal state as a phenomenon of historical development and universal value. **Subject of research:** problems of formation of a social state, phenomena and processes taking place in it, ascertaining its role and place in the political system of modern Ukrainian society. **The main purpose of the study** is to reveal the genesis of the social-legal state, in identifying the functions, sources and resources of its existence.

Methods: applied historical approaches, the method of scientific abstractions and analogies, analysis and synthesis, generalization, induction and deduction, comparison, grouping, observation.

Scientific novelty of the research. The choice of these studies is due to the objective need for scientific understanding of the complex problems of the formation of a social and legal state from the standpoint of their political and philosophical and socio-legal justification. In particular, an attempt was made to develop scientific methodological problems in relation to the phenomenon of a social state, the role of the state in the social sphere, ways of evolution of the social state were revealed; functions, sources and resources of its existence are revealed; The peculiarities of the formation and modern state of the social and legal state in Ukraine are determined; Categorical apparatus is specified. **Practical value of work.** The results of the study contribute to a clearer understanding of the phenomenon of social and socio-legal state and its relations with citizens.

Key words: *social security; socio-legal state; social state; civil society; state creation.*

АНОТАЦІЯ

Холоднюк П.В. Соціально-правова держава як загальнолюдська цінність і проблеми державотворення в Україні. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістра за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення». – Тернопільський національний економічний університет. Юридичний факультет. – Тернопіль, 2018.

У магістерській роботі досліджена соціально-правова держава як феномен історичного розвитку та загальнолюдська цінність. Зокрема, виявлено особливості становлення та функціонування України як соціально-правової держави, оглянуто історичні аспекти постання громадянського суспільства у європейських країнах. Також досліджено проблематику функціонування соціально-правової держави і громадянського суспільства і показано перспективи розвитку України як європейської соціально-правової держави XXI століття.

SUMMARY

Kholodniyuk P.V. Social-legal state as a general human value and problems of state creation in Ukraine. – The manuscript.

Study on obtaining an educational qualification level of a master's degree in specialty 232 "Social security". – Ternopil National Economic University. Faculty of Law. – Ternopil, 2018.

In the master's thesis the social-legal state was studied as a phenomenon of historical development and universal value. In particular, the peculiarities of the establishment and functioning of Ukraine as a social and legal state were revealed, historical aspects of civil society development in European countries were examined. The problems of the functioning of the socio-legal state and civil society and the prospects of Ukraine's development as a European social and legal state of the XXI century are also explored.

ПЛАН

ВСТУП

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМАТИКА ФОРМУВАННЯ ТА ІСНУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

1.1. Особливості становлення України

як соціально-правової держави

1.2. Феномен становлення та функціонування соціально-правової держави

Висновки до розділу 1

РОЗДІЛ 2

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ І СВІТІ

2.1. Історичні аспекти постання громадянського суспільства у європейських країнах

2.2. Проблематика функціонування соціально-правової держави і громадянського суспільства

2.3. Соціально-економічна модифікація в контексті побудови соціальної держави в Україні

Висновки до розділу 2

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИКА ВСЕБІЧНОГО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

3.1. Генеза і перспективи розвитку соціально-правової держави в Україні

3.2. Проблеми і перспективи України як європейської соціально-правової держави

Висновки до розділу 3

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1	
ПРОБЛЕМАТИКА ФОРМУВАННЯ ТА ІСНУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ	16
1.1. Особливості становлення України як соціально-правової держави	16
1.2. Феномен становлення та функціонування соціально-правової держави	31
Висновки до розділу 1	42
РОЗДІЛ 2	
ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ І СВІТІ	44
2.1. Історичні аспекти постання громадянського суспільства у європейських країнах	44
2.2. Проблематика функціонування соціально-правової держави і громадянського суспільства	53
2.3. Соціально-економічна модифікація в контексті побудови соціальної держави в Україні	61
Висновки до розділу 2	71
РОЗДІЛ 3	
ПРАКТИКА ВСЕБІЧНОГО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ	73
3.1. Генеза і перспективи розвитку соціально-правової держави в Україні	73
3.2. Проблеми і перспективи України як європейської соціально-правової держави	86
Висновки до розділу 3	98
ВИСНОВКИ	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	103

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблема формування і розвитку соціально-правової держави та проблем державотворення в нашій державі завжди була актуальною, однак досліджень, присвячених цій важливій темі, обмаль. У соціально-політичних процесах сучасної України втілюється складна діалектика загального і особливого, традиційного і нового, загальнолюдського і національного. Після Революції Гідності відбувається хвороблива ломка усталених стереотипів, долається ізоляціонізм, містечковість, з'являються нові наукові школи і напрямки, активно освоюється філософська, правова, соціальна, духовна та інтелектуальна спадщина попередників. Поступово приходить більш зважена оцінка змін, що відбуваються в світі, через призму соціальної держави.

За сучасних умов актуалізуються завдання остаточного вироблення цілісної системи поглядів, яка постала б основою гуманного і демократичного перетворення українського суспільства. Така цілісна система повинна формуватися на базі плюралізму думок, бо лише таким чином вона зможе досягти адекватного розуміння і оцінки стану сучасної держави, суспільства і перспектив їх розвитку.

Якщо Україна хоче бути справді державою соціального взірця, а український народ прагне стати незалежною і самостійною нацією, необхідно щоби усі політичні та соціальні реформи були спрямовані лише на вдосконалення у позитивному для соціуму напрямку. Соціальна спрямованість і соціальна орієнтація України зумовлена проголошенням Декларації про державний суверенітет, а також закріпленням статтею 1 Конституції України того, що Україна є не тільки суверенною і незалежною, демократичною і правовою, а й соціальною державою.

Концепція соціальної держави увійшла як складова частина до загальної української державницької ідеології, відтворившись у розробці нормативно-правових актів.

Об'єктивна необхідність вивчення проблем соціально-правової держави, основних напрямків і закономірностей її діяльності визначила вибір теми цього дослідження. Актуальність обраної теми дослідження обґрунтовується також тим, що розвиток суспільства і держави вимагає від людини підвищення культурно-освітнього рівня, утвердження її активної життєвої позиції.

Об'єкт дослідження: соціально-правова держава як феномен історичного розвитку та загальнолюдська цінність.

Предмет дослідження: проблеми формування соціальної держави, явища і процеси, що відбуваються в ній, з'ясування її ролі і місця в політичній системі сучасного українського суспільства.

Основна мета дослідження полягає в розкритті генези соціально-правової держави, у виявленні функцій, джерел та ресурсів її існування.

Для досягнення цієї мети поставлені **завдання:**

- 1) виявити особливості становлення та функціонування України як соціально-правової держави;
- 2) оглянути історичні аспекти постання громадянського суспільства у європейських країнах;
- 3) дослідити проблематику функціонування соціально-правової держави і громадянського суспільства;
- 4) показати перспективи розвитку України як європейської соціально-правової держави XXI століття.

Наукова новизна дослідження. Вибір теми дослідження зумовлений об'єктивною потребою наукового осмислення складних проблем формування соціально-правової держави з позицій їх політико-філософського та соціально-правового обґрунтування. Зокрема, зроблено спробу наукової розробки методологічних проблем стосовно феномену соціальної держави, розкрито роль держави в соціальній сфері, шляхи еволюції соціальної держави; виявлено функції, джерела та ресурси її існування; з'ясовано особливості формування та сучасного стану соціально-правової держави в Україні; уточнено категоріальний апарат.

Практичне значення роботи. Результати проведеного дослідження сприяють більш чіткому розумінню феномена соціальної та соціально-правової держави і її взаємин з громадянами.

Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних літературних джерел. Загальний обсяг дослідження склав 110 сторінок, у т. ч. 102 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМАТИКА ФОРМУВАННЯ ТА ІСНУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

1.1. Особливості становлення України як соціально-правової держави

Дослідження особливостей та перспектив становлення соціальної та соціально-правової держави в Україні доцільно здійснити на основі порівняльного аналізу з формуванням класичної форми такого типу держави, існуючого в розвинених країнах Заходу. Сфокусуємо увагу на соціокультурному підході, який вимагає зосередження на ціннісній, соціально спрямованій поведінці, традиціях, орієнтаціях, культурної оснащеності чинників політичного життя. Урахування особливостей ціннісних орієнтацій суб'єктів, умов їх формування і прояву, ментальних архетипів, культурних і політичних кодів суспільства дозволяє найбільш повно виявити національно-цивілізаційні особливості формування і функціонування соціальної держави. Порівняльний аналіз будемо проводити за наступними критеріями: особливості генези; ставлення індивіда до влади; ставлення держави до громадян.

Процес модернізації країн європейського континенту характеризується тим, що кожному історичному етапу було відпущено достатньо часу. Це давало можливість для розбігу, зумовлювало поступовість, органічність визрівання кожного наступного етапу в попередньому, кожної нової структури на базі старої шляхом еволюційної

трансформації останньої. Соціальна держава на Заході органічно виростала із архаїчних інститутів, структур, які адаптувалися до потреб ускладнюється суспільства та корелювали ними [1; 7; 8; 15; 32; 48; 59].

Правова держава – якісно новий етап становлення державності, така конституційна система відносин, при якій всі суб'єкти мають свободу діяльності, самовираження і самореалізації. Саме в цій якості держава зберігає практичну цінність за необхідної організації, яка надає людству елементарних, але незамінних послуг. Соціальна державність на Заході розвивалася в органічній єдності із усталеною правовою державністю, атрибутами якої є урахування в законодавстві тенденцій соціального розвитку, вимог юридичного рівності, справедливості, пріоритету і гарантії прав особистості, взаємну відповідальність держави та індивіда, передбачуваність дій влади [70].

Правова держава є така форма обмеження домагань влади правами і свободами людини, при якій збереженні владні повноваження в забезпеченні стабільності та громадського порядку. Потужний економічний потенціал дозволяв безболісно перерозподіляти доходи, не ущемляючи прав і свобод власників. У промислово розвинених країнах правова держава доповнилося її соціальною орієнтацією. Нарешті, важливо відзначити, що на Заході формування соціальної державності здійснювалося в умовах досить зрілого громадянського суспільства, в якому ідеї і практика благодійності сприймаються не формально, а як природні, нерідко обов'язкові для держави і громадян.

Для нашої історії характерна переривчастість, розкол, невизріваність нових суспільних структур в надрах попередніх. В силу ряду причин історичний процес в Україні в порівнянні з загальноєвропейським спочатку уповільнився, а потім набув прискореного характеру. В результаті цього наше суспільство, не вичерпавши потенціал одного етапу, не вирішивши властиві йому протиріччя, змушене було шукати відповідь

на завдання наступного етапу суспільного розвитку. Це зумовило химерне переплетення різних стадій історичного процесу [14: 23; 49-51; 56].

Тимчасові дефіцит, вимушене форсування процесу розвитку посилювали структурні диспропорції, дисгармонію сфер суспільства, загострювали соціальні конфлікти, стимулюючи нелегітимні форми політичної участі і протесту суб'єктів. Невизріваність внутрішніх передумов для нових суспільних і політичних структур зумовлювала асинхронність, різноспрямованість змін, породжувала в суспільстві перманентну перехідну ситуацію, стимулюючи відчуття переривчастості розвитку нашої держави, того, що кожен раз історія починається з нуля. Особливостями економічного розвитку держави, а не тільки цілеспрямованою політикою влади пояснюються, на наш погляд, глибинні причини нетерпимості в оцінці ідеалів, цінностей попередніх поколінь українців, несформованості у них почуття самоцінності минулого, історії країни.

Невизріваність нового, його насадження створювало сприятливі соціально-психологічні основи для конструювання грандіозних проєктів ошасливлення народу і людства, спокусливих спроб вирішити всі проблеми одним махом, досягти всього відразу і швидше. Поступовість, поетапність розвитку була відсутня, а прорив погіршувалася розколом, який вступає у перманентний внутрішньо-культурний конфлікт, який виражається у співіснуванні в рамках однієї культури різних субкультур, які тяжіють до протилежних шляхів суспільного розвитку.

Форсування розвитку зумовлювала підвищену роль держави в насадженні нових структур за допомогою перетворень «зверху», що не виключало зустрічного зростання нового «знизу». Але остання тенденція в Україні або не розвивалася зовсім, або була виражена слабо. Неорганічність розвитку нових структур передбачала одержимих людей, зорієнтованих на аврал, штурм, прорив, кидок та інші екстремальні засоби

в досягненні своїх цілей. Вона корелювати із соціальною мрійливістю, виключної орієнтованістю українців на позамежні ідеали, їх наївною вірою в диво.

Невміння, а нерідко і небажання вирішувати проблеми сьогоднішнього дня, метушливие занепокоєння про вічне, властиві нашому соціокультурному типу, орієнтували на поспішність рішень і дій. На Заході йшли від цивільних і політичних прав до соціальних в міру дозрівання матеріальних, політичних, юридичних, психологічних та інших передумов. Принцип конституціоналізму був доповнений принципом соціальності. У нас до революцій 1917 року були відсутні багато політичних прав і свобод. Розвинена система всіляких заборон, по суті, штовхала громадян до лав опозиції. Актори політичного процесу не пройшли школи легітимної політичної участі, в переважній більшості не мали позитивної програми суспільних трансформацій, орієнтувалися в першу чергу на заперечення існуючої політичної системи [47].

Надалі на певні верстви обрушилася лавина політичних і соціальних прав, реалізація яких не підкріплювалася відповідними матеріальними і політичними засадами. У період сталінського правління не викорінені ще завоювання в області цивільних прав людини були різко звужені, звелися, по суті, до регулювання відносин між державними підприємствами (інститут приватної власності практично був відсутній), обмеженому колу цивільно-правових відносин (купівлі-продажу, спадкоємства, дарування). Соціальні права трактувалися досить специфічно, а рівність стверджувалося через заперечення свободи вибору людини.

Радянський досвід показав, що протиставлення цивільним правам і свободам (праву на життя, приватну власність, недоторканність приватного життя, особистої і сімейної таємниці, свободу думки, слова, совісті, рівності всіх перед законом) соціальних прав веде до девальвації останніх, антидемократичного, антинародного режиму. Сьогодні

формування соціальної державності відбувається в екстремальних умовах різкого падіння виробництва, правової нестабільності, правового нігілізму, що виражається в девальвації права, ігноруванні законів, недооцінки їх регулюючої, соціальної ролі.

У нас формування соціально-правової держави почасти йде в порівнянні із Заходом в зворотному напрямку, а саме – від абсолютизації соціальних прав і обмеження громадянських до забезпечення одночасно і першого, і другого покоління прав. Форсування цього процесу, невіддільність першого етапу від другого, як це було на Заході, містить велику небезпеку утвердження потворних форм такого типу державності, які лише віддалено нагадують оригінал.

Найважливішим аспектом порівняльного аналізу української та західноєвропейської державності є ставлення індивіда до влади. Європейський соціокультурний тип формувався під домінуючим впливом індивідуалістичного способу життя, культури, що зумовило в подальшому, в сукупності з іншими факторами, примат індивідуальних прав та інтересів. Із Реформацією, затвердженням протестантської етики почався етап підготовки основоположних ідей свободи людини і обмеження державної влади. Розвиток західноєвропейської державності підкріплювалося згодою «знизу», що сприяло юридичному оформленню взаємин кожної зі сторін, вироблення механізмів самоврядування, формувало культуру законної участі, діалогу, робило нагальною проблему контролю за владними структурами з боку політичних суб'єктів. Для європейця характерним є інституціоналізоване ставлення до влади як джерела порядку, стабільності, законності [11; 15; 18; 54].

Специфічність відносини пострадянського ставлення до влади має глибоке коріння, твориться особливостями родового побуту, де відносини між неродичами будувалися в формі споріднення, за принципом старшинства і меншості. У підросійських територіях поміщика і будь-

якого «начальника» селяни називали «батьком», себе – «дітьми». Для Росії характерний специфічний тип – «господар дому». Господар, пан шкодує, містить, оберігає, плекає своїх домочадців. Останні, подібно дітям, ідеалізують, обожнюють своїх батьків, захоплюються ними, шукають у них захист, покровительства. Не випадково слуга (царю, генеральному секретарю, народу) – вищий титул і нагорода в Російській імперії. Назва «холоп» було загальним для всіх службовців московському цареві, не виключаючи вищих чиновників. Вольності, звичайно, були, але з XVII століття навіть представники самих знатних родів зверталися до царя не інакше, як «холоп твій чолом б'є» [48].

На відміну від волелюбних українців, ставлення до влади росіян переважно сакральне. В першу чергу вона уособлює собою вищий соціальний авторитет або, навпаки, анархічний ідеал, але не сприймається як втілення раціонально організованого державного життя, як це існує на Заході. Причому в народній свідомості вкорінена в основному верховна влада, влада царя, генерального секретаря, президента, а інші її складові (місьцеве самоврядування, суд, адміністрація) шануються не самі по собі, як самостійні владні структури, а як виразники сили і авторитету верховної влади, її уособлення. Прикро, що за часи панування радянської влади, така схема нав'язувалася і українцям.

Такі уявлення та уподобання формували стійкі пріоритети особистості, духовно-моральних якостей лідера перед інститутами влади. Традиційно всі успіхи і провали зв'язуються виключно з мудрістю влади або відсутністю такої. Яскрава персоніфікованість в сприйнятті влади, сильні харизматичні інтенції зумовили зведення народом багатьох політичних лідерів в ранг богів. Одночасно подібні орієнтації зумовили почуття внутрішньої дистанційованості – «до Бога – високо, до царя – далеко», – яке не було подолано і в період більшовицького правління, коли

влада підносилася як народна, робітничо-селянська, а громадянину «прищеплювалася» почуття господаря країни [1].

Наслідком протиріччя між обожнюванням верховної влади і дистанціювання мас від неї, незорієнтованості на місцеву владу, нерідко ігнорування її з'явилися неповажне, формальне ставлення до державних норм, права, тяжіння до виконавської, запропонованої, а не творчої діяльності, непопулярність контролю за владою. Подібні настрої і орієнтації легко сприяли поширенню анархічних настроїв і дій, нелегітимних форм владних домагань, особливо в періоди криз.

Таким чином, якщо західноєвропейська державність росла «знизу», то радянська і пострадянська – «зверху», при мовчанні народу [35]. Формування державної бюрократії супроводжувалося недооцінкою начал самоврядування, механізмів саморегулювання, що істотно ускладнювало формування політичної культури конвенційної громадянської і політичної участі. У нас були відсутні стійкі традиції взаємин індивіда і влади, суспільства і держави в режимі конституціоналізму, домінували не юридичні, а морально-етичні принципи і норми взаємин людини з владними структурами.

Виявити специфіку становлення соціальної державності в пострадянських країнах дозволяє такий критерій, як ставлення держави до громадян. На Заході полісна система суспільного і державного устрою, яка спиралася на економічний і політичний суверенітет громади вільних власників і виробників, передбачала для кожного громадянина можливість, а часто і обов'язок брати участь у вирішенні державних питань, сприяла формуванню, а потім і домінуванню в європейській буржуазній культурі таких рис як повага до гідності особи, її домагань і вільного вибору, спостерігався високий статус праці, визнання значущості будь-якого виду корисної діяльності, необхідності професійного вдосконалення [19]. У формуванні таких рис чимала роль належала і релігії. Західна гілка

християнства вирішальним чином вплинула на формування антропоцентричної культури, в якій людина є мірою всіх речей, її свобода – головним надбанням, а активність, самодіяльність – основним принципом.

Церква на Заході була першим інститутом, що частково підготував громадян до освоєння надалі демократичних цінностей, привчив їх до конвенційної участі в громадському житті. Духовна свобода, відносна розкутість особистості навіть в середньовіччі сприяли формуванню її активності і відповідальності, знайшли адекватне втілення в політичних правах і свободах. Політична конкуренція між церковною і світською владою разом з розвитком юридичних основ, самостійності індивіда вирощували такі політичні традиції, як законслухняність, визнання високої цінності державності, право на існування опозиції, що діє на основі і в рамках закону, владна дисперсність, ідеологічний, політичний, світоглядний плюралізм, що формувало культуру еволюціонізму [69].

Права людини стали одним з головних ціннісних орієнтирів суспільного розвитку Заходу. Вони зробили величезний вплив на характер держави, мінімізували всевладдя, сприяли утвердженню демократичних параметрів взаємовідносин між владою і індивідами, звільнивши останніх від надмірної опіки владних структур. В Європі держава виробила інститути, процедури, механізми самообмеження, визнання самоцінності і самодостатності людини. В результаті вона розглядає своїх громадян вільними, самостійними суб'єктами суспільних відносин. Звідси зміщення акцентів в призначенні соціальної допомоги на Заході і в СРСР.

Соціальна держава на Заході в першу чергу зорієнтована на стимулювання ініціативи, творчості, здібностей, створення умов для самостійного задоволення громадянами своїх потреб. Основний упор робиться на те, що причина тяжкого становища людини криється в ній самій, її характері, поведінці, орієнтаціях. Допомога, благодійність

розглядаються як тимчасовий захід, як стартовий майданчик для самостійного життєзабезпечення. Важливо підкреслити, що допомога одному прошарку, в розумінні європейця, не повинна погіршувати становище іншого.

Наша культура почасти сформувалася на основі православ'я московського штибу, що базується на вірі в те, що досконалий тільки Бог, пізнати якого раціональним шляхом неможливо, а можливо тільки наближення до нього, його відчуття. У світському житті цьому відповідала незаперечна верховна влада обожненого правителя. На Русі церква практично не протистояла державі як самостійна структура, що уособлювала опозицію і «совість нації». Союз церкви і держави зміцнював централізовану владу, державність, але водночас православна церква опинилася повністю залежною від держави. Це стримувало її критичний потенціал по відношенню до влади, в кінцевому підсумку перешкоджало розвитку духу активності, ініціативності людини, його відносної самостійності по відношенню до держави. На Русі здавна правили не закони, як на Заході, а люди.

Нами недооцінюється процедура захисту прав, свобод за допомогою юридичних, правових норм. Святість визнавалася найвищою цінністю, а етичні норми брали гору над юридичними. Властива орієнтація на ідеали, сформовані на основі віри, зумовлювала бачення життя на основі внутрішнього відчуття правильності-неправильності, справедливості-несправедливості. Зумовлена багатьма чинниками низька правова культура акторів політичного життя, посилена деякими особливостями національного менталітету, релігії, при сприятливих обставинах відкривала реальну можливість для різкого коливання настроїв і дій, анархічних тенденцій.

У нас до останніх подій (Революція Гідності, війна на Донбасі) не сформувався культ активності, самодіяльності людини, актуалізувалися

ідеї не перетворення, або виправдання, або докорінної переробки не особистого буття, а всього світу. Общинний побут відобразив панування патріархально-аграрної економіки, блокував «вживлення» в соціальну тканину підприємницької психології, перешкоджав розвитку в масовому масштабі рис, пов'язаних з індивідуальним володінням і розпорядженням власністю, особистим підприємництвом, відповідальністю, які не орієнтував на примат матеріальних цінностей, ідеалів споживання.

Багато аналітиків відзначали «сором'язливе» ставлення людей до багатства, сприйняття його як гріха [3; 4; 33; 56]. Звичайно, ремесло більше цінувалися в громаді. Однак в суспільному визнанні раціональна господарська діяльність, на відміну від Заходу, не володіла самоцінністю. Соціальної значущості, до якої завжди прагнула людина, на легітимних підставах в нас можна було домогтися або через святість, страждання, жертвовність, героїзм в ім'я «миру», або за рахунок природних якостей (богатирська сила, розум, краса), або везіння, удачі, але не через напружену, кваліфіковану працю, накопичення.

Радянський громадянин завжди сподівався на допомогу держави, яка розглядала громадянина як підданого, що діє за прямою вказівкою і розпорядженням влади. Індивід підпорядковувався державі як верховній силі, наділеною правом розпоряджатися долями людей на свій розсуд. Права людини, їх обсяг і зміст не розглядалися як результат природного розвитку, як об'єктивно притаманні людині від народження, а визначалися державою, яка вирішує дарувати їх індивіду чи ні. Самі права діють в силу того і в тому обсязі, в якому вони даруються державою. При такому підході права мимоволі служили меті підпорядкування індивіда державі, а не твердження пріоритету прав людини по відношенню до нього. Ядром соціальної політики стає не розвиток творчої активності суб'єктів, партнерських відносин між ними і владних структур, як на Заході, а

розширення патерналістичних функцій держави, яка виступає в ролі благодійника по відношенню до народу.

Отже, специфіка генези пострадянської соціальної державності полягає в неорганічності, уривчастості, розірваності цивільних і соціальних компонентів єдиного, цілісного процесу. Звідси підштовхування соціальних процесів, їх підгонка під штучно сконструйовані моделі (стирання кордонів між містом і селом, класами, націями, формування соціально-економічної і політичної спільності «радянський народ»), забігання вперед у спробах утвердження соціальної державності без наявності відповідних для неї економічних і інших підстав.

Становлення соціальної держави в сучасній Україні пов'язане із великими труднощами. Реформування економіки не призвело до поділу власності та влади, середній клас, громадянське суспільство перебувають в процесі формування, політичні свободи не стали засобом забезпечення економічної свободи. Стрімко і масштабно відбуваються процеси люмпенізації. Асоціальні верстви продукують асоціальну мораль, тиражують її не тільки в своєму доквіллі, а й поширюють на суспільство в цілому. Держава не виконує в повній мірі свої основні функції забезпечення безпеки громадян, їх економічного добробуту, прав та свобод. Сьогодні вона не є надійним бар'єром на шляху кримінальних структур. У наявності регрес багатьох соціально-громадянських цінностей, деформація багатьох соціальних відносин. Констатацію тенденцій, які не наближають, а видаляють сьогодні нашу державу від моделі соціально-правової державності, можна було продовжувати. Але набагато продуктивніше окреслити напрямки, намітити шляхи і пріоритети, реалізація та втілення яких дозволить зі стриманим оптимізмом дивитися в майбутнє.

Становлення соціально-правової держави – процес тривалий і складний. Його специфіка в тому, що він не буде, подібно до західного, розділений на два етапи, правовий і соціальний, а повинен представляти єдиний, цілісний, по можливості органічний процес. Конституція визнала, що основні права і свободи людини є невідчужуваними і належать кожному від народження. Разом з тим держава бере на себе функцію не тільки захисту і забезпечення, але і їх законодавчого формулювання. Конституція містить законодавче закріплення широкого переліку прав і свобод, що йде в руслі сучасної міжнародної конституційної практики.

Становлення соціально-правової держави пов'язане з вирішенням цілого комплексу задач і завдань. Виділимо пріоритетні, на наш погляд, напрямки. Необхідне коригування політичного курсу ліберально-ринкових реформ в напрямку створення більш сприятливих умов життєдіяльності широких соціальних верств, розробки та реалізації довгострокових програм в сфері освіти, культури, охорони здоров'я. Це дасть можливість сформувати політику, ідеологію, психологію загальнонаціональної згоди, спільнота громадян з відповідними ціннісними орієнтаціями. Блок регіонально-галузевої, професійної, господарської бюрократії і національно орієнтованих інтелектуалів може стати двигуном перетворень, інтегратором широкомасштабного компромісу.

Кооперативна організація суспільства при збереженні гнучких і рухомих кордонів між корпораціями корелюється з національними традиціями служіння суспільного ідеалу, солідаризму. «Договірний корпоративізм», зберігаючи базову інфраструктуру економіки, може сприяти розвитку цивілізованих ринкових відносин в споживчому секторі, витіснення паразитуючих, криміногенних груп з господарських і політичних структур, відтискування їх на периферію суспільно-політичного життя, що додасть процесу переходу до ринку поступовий характер, зменшить соціальну плату.

Потужній державі завжди приділяли особливу роль. Якщо на Заході держава виконувала функцію нейтрального арбітра, що стежить за дотриманням правил політичної гри, яку ведуть політичні партії, то в нас його головне завдання полягало в охороні і розвитку загального для всіх громадян соціокультурного середовища. На Заході держава служить індивіду, в нас індивід слугував державі. У стійких формах політичної поведінки українців явно простежується їх особлива чутливість до ідей соціальної справедливості, захищеності, рівності. Тому двигуном і гарантом продовження реформаторського курсу з більшою соціальною орієнтованістю є держава. Кейнсіанські і некейнсіанські економічні моделі, зорієнтовані на розширення внутрішнього ринку і регулюючу, контролюючу роль держави як гаранта справедливості, найкращими є для нашої держави.

Українська політична культура до грудня 2014 року була неадекватна новим вимогам громадянського суспільства, правової держави, що виражалася в релаксивній усвідомленості громадянами політичних інтересів, способів їх артикуляції і відстоювання, незрілістю політичних партій, відкрито опозиційному характері відносин між рівнями і органами влади, неінституціоналізації найважливіших демократичних цінностей, готовності еліти і контреліти посилювати вимоги, переходити до форсованих засобів досягнення цілей, насильницьких аргументів обґрунтування позицій.

У зв'язку з цим важливе значення має формування впливового політичного центру, який врівноважує крайності, забезпечує стійкість політичної системи, загально визнаний і, отже, легітимний варіант розвитку. У нашому політичному спектрі відсутні впливові партії. Політична участь громадян характеризується, з одного боку, ламкою звичних каналів залучення громадян до політичного процесу, збільшенням «заявок» на участь в політичному управлінні, а з іншого боку, небажанням

змінювати звичні форми презентації своїх інтересів, недовірою до офіційних джерел, інституцій, індиферентність до постійної конструктивної участі в політичному житті, на відміну від соціального.

Проте, компромісна політика, що передбачає синтез ідей, методів, темпів змін, не тільки вкрай необхідна, але і реальна, хоча її проведення потребує значних зусиль з боку конструктивних сил суспільства. Цементуючою основою широкої коаліції сил, на наш погляд, повинні стати центристські сили. На відміну від політичних сил, які борються за повернення до колишньої адміністративно-командної системи, помірні підтримують ідеї ринкової, плюралістичної багатоукладної економіки, правової держави, але зі збереженням певних елементів колишньої системи з більшою регулюючою роллю держави, отже, меншими соціальними витратами.

Стабільність західних суспільств базується на консенсусі щодо основних цінностей, цілей, шляхів їх досягнення, що породжує дифузю різних субкультур, прагматичний політичний стиль, дозволяє проводити альтернативні політичні курси, не піддаючи ерозії державно-правові принципи, покладені в основу суспільно-політичної системи. У сучасній Україні більшість громадян втратили традиційні общинні навички, повагу до старших, альтруїстичну трудову етику, а утвердження нових суспільних цінностей (напружена праця, соціальна самостійність, ініціативність, законослухняність, особиста відповідальність) поки не відбулося в повному обсязі. Більшість людей сьогодні може поєднати прагнення до порядку, миру, боротьби з російським агресором, здорового глузду, розумного компромісу з принципами свободи і рівності, економічної ефективності та соціальної справедливості.

Формоване в політичному просторі уявлення про демократію як «правління багатьох» не адекватне перехідним системам, кризовим періодам розвитку, не є ефективними в управлінні великими соціальними

групами. Нестійкість, дисбаланс інтересів соціальних груп, розширення поля соціальної напруги, властиві перехідним системам, роблять досить проблематичним ефективність «правління багатьох», підсилюють небезпеку охлократії, що загрожує серйозними соціальними колізіями та потрясіннями.

Навіть в стабільних, збалансованих системах правління більшості виявляється лише прикриттям правління професійної еліти. У таких системах, при нерозвиненості громадянського суспільства елітарна демократія не тільки найбільш ймовірний, але і найкращий варіант. Інша справа, що необхідна ефективна система рекрутування еліти, контролю за нею, навчання принципам і культурі соціального партнерства. Підхід до демократії як інституціоналізації політичного порядку, заснованого на конкурентному формуванні органів державної влади за допомогою виборів з альтернатив, як розвинутої здатності еліти адекватно реагувати на потреби громадян створює великий потенціал для продовження реформаторського курсу, утвердження соціально-правової державності в Україні.

Циркулюючу в суспільстві інформацію не можна залишати без контролю. Політичні влади повинні дозувати, але не виключати потік дескриптивної, рекламно-розважальної інформації, стимулюючої завищені претензії, що орієнтує на цінності західного споживчого товариства і, як правило, не розкриває шляхи досягнення високих життєвих стандартів (високотехнологічне виробництво, жорстка аскеза праці, традиції самообмеження, самодисципліни, економії, законослухняності). Сказане не означає, що такого роду інформація повинна повністю блокуватися. Йдеться про те, що пріоритет повинен бути відданий прикладному інформаційному обміну з метою створення нових промислових, соціальних, політичних технологій, орієнтації на формування зважених домагань, що відповідають сучасним реаліям нашої держави.

Такими є лише деякі загальні напрямки утвердження соціально-правової державності в Україні після Революції Гідності.

1.2. Феномен становлення та функціонування соціально-правової держави

Соціально-правова держава – це нове явище в історії України. Закономірність її формування не виключає альтернативності, тому що єдність є різноманіття і проявляється тільки через різноманіття. Вивчення джерел, функцій і ресурсів існування соціальної держави набуває в зв'язку з цим особливої актуальності. Політико-філософський аналіз генези і сутнісних характеристик соціальної держави, механізму його розвитку створює сприятливі передумови для розгортання досліджень цього феномена в рамках філософії, політології, соціології, права, історії та інших суспільних наук [див. 1-13; 21-24; 38-42].

Феномен соціальної держави як фактор регуляції суспільного буття привертає увагу філософів, соціологів, політологів, істориків, правознавців. Ідея соціальної держави народжувалася з концепції правової держави, якою в свою чергу передувала тривала традиція іншого розуміння сутності держави, обсягу її повноважень і характеру відносин з окремими індивідами.

Крім об'єктивних історичних процесів, що ведуть до реалізації принципів правової держави, існували і теоретичні вчення про те, яким має бути держава. Оцінку ролі і значення держави можна зустріти в працях античних філософів Платона, Аристотеля, Ксенофонта, Цицерона, Полібія [5; 31; 44; 57], які намагалися виявити зв'язки між політикою, правом і державною владою, зрозуміти, якою має бути держава, як вона повинно будуватися і управлятися. Державно-правові інститути античності помітно

вплинули на становлення і розвиток більш пізніх вчень про правову державу. В епоху Відродження розуміння сутності правової держави особливо сприяли праці Н. Макіавеллі. Головним завданням держави він бачив забезпечення прав і свобод її громадян.

У розвиток концепції правової держави значний внесок внесли Г. Гроцій, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Д. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо, Д. Дідро, Т. Джеферсон, а також представники вітчизняної та російської філософської і політичної думки: О.І. Герцен, А.В. Радищев, М.Г. Чернишевський, П.І. Пестель, С.І. Муравйов. Наша концепція правової держави отримала теоретичну завершеність в працях видних правознавців і філософів переджовтневого періоду С.А. Котляревського, П.І. Новгородцева, С.І. Муромцева, В.М. Гессена, Г.Ф. Шершневич, М. Бердяєва, Б.А. Чичеріна.

Починаючи з І. Канта стверджується підхід до образу людини як до індивіда, який здатен зорганізувати свою соціальну поведінку при опорі на духовний потенціал. «Моральна автономія» особистості передбачає реальну можливість формування правової держави. Про взаємозалежності сутнісних характеристик держави і людини писали свого часу Аристотель і Цицерон [5; 57]. Пізніше І. Кант і Г. Кельзен стверджували, що будь-яка держава є правовою державою. Ніяке суспільство не може жити без встановлених правил і будь-яка держава примушує своїх громадян до їх дотримання, але характер цих правил, порядок їх дотримання різні в залежності від типу держави.

Правові норми визначають статус державних органів і апарату держави. Однак необхідно розрізнити між правовим апаратом держави і правовою сферою суспільства. Правовий апарат – це сукупність установ, а правова сфера – це сукупність норм, які включають в себе правила, закріплені законодавством [11].

Юридична рівність, властива правовій державі і не дає вирішення головного проблеми – забезпечення соціальної свободи. Тільки при дотриманні рівних можливостей для кожної людини ми здійснимо принцип рівності.

Думка про змістовності принципу рівності відстоював Б.О. Кістяківський [21], який вважав, що здійснення прав людини тотожне з встановленням вільного державного ладу і з здійсненням соціально справедливих відносин. Він зазначав, що держава, в силу своєї природи, має ґрунтуватися на компромісі, і конституція кожної окремої держави є компроміс, що примиряє різні прагнення всіх соціальних груп в даній державі. Якщо конституційна держава ґрунтується на компромісі навіть за своєю соціальної організації, то тим більше вона повинна бути такою за політичної та правової організації [21].

Виникнення в ХІХ столітті концепції «соціального права», логічно впливає з доктрини «правової держави», відкриває новий історичний підхід до ідей правової держави. З цього моменту його альтернативою і наступником виступає соціальна держава. Її аналіз в рамках філософії політики з'явився на стику досліджень філософів, політологів, істориків, правознавців і соціологів в сфері вивчення процесів державного управління та соціально-філософського осмислення спадщини попередніх поколінь дослідників.

Можна виділити такий перебіг, як «новий егалітаризм», який визначив тенденцію сучасного світу до вирівнювання соціального стану людей. Цей напрямок проглядається в роботах Дж. Роулса і К. Дженкінса [46]. Дж. Роулс відноситься до держави як до кооперації загальної і взаємної пов'язаності індивідів, що дає їм стимули для участі в спільній справі.

У міру розвитку буржуазного суспільства в теорії починає переважати підхід, пов'язаний зі зростанням соціальної функції держави.

Основні напрямки діяльності соціальної держави виділив К. Хессе [55]: посилення управління і планування з боку держави; держава повинна служити головній меті – забезпечення людині гідного існування. Цю думку по суті розділяє і Г. Вольманн, який вважає, що високий рівень соціального забезпечення громадян вимагає більше держави [9].

Цікавий підхід до вирішення проблеми соціальної рівності в суспільстві пропонує В. Нерсисянц. Він висунув концепцію, згідно з якою соціалізм є закономірним процесом розвитку суспільства, що веде до створення так званого цивілізму – постсоціалістичного ладу, де формальна рівність буде доповнюватися новими моментом – економічною рівністю для всіх [див. 41].

Піднесення соціальних потреб населення, розширення сфери соціального забезпечення в правових державах, розвиток економіки та соціальна орієнтація зумовили важливість розгляду питань даної тематики.

Сутність соціальної держави має кілька напрямків:

- 1) ідеологічний – обґрунтування ідеї соціальної держави, її розвитку в концептуальному й програмному ракурсах;
- 2) конституційні соціальні принципи, закріплені в Основному Законі;
- 3) практичний – повсякдення діяльність державних та громадських інститутів для вирішення соціальних проблем українського суспільства.

Соціальна держава з'явилася в результаті генези західної буржуазної правової держави з її фундаментальною системою «природних» прав і свобод людини і громадянина. Соціальні права з ряду програмних (рамкових) поступово перейшли в розряд загальних і тепер трактуються як частина єдиної системи прав людини [3]. Перед соціальною державою постає завдання створення соціально правового простору на базі проведення соціальної політики та законодавчого закріплення соціально-економічних прав і свобод людини.

Соціальна держава покликана виявити і закріпити об'єктивне загально-соціальне право в законах, забезпечувати його своєю діяльністю. Загальна концепція соціальної держави базується на наступних фундаментальних нормах:

1) соціальний феномен, який відображений поняттям права, виникає до і незалежно від держави і існує по відношенню до неї об'єктивно;

2) соціальна держава має бути пов'язана загально-соціальним об'єктивним правом.

Діяльність інститутів соціальної держави спрямована на створення кожному громадянину рівних життєвих умов і рівних можливостей для реалізації соціально-економічних прав людини і повинна бути заснована на принципах рівності, згоди, солідарності і соціальної відповідальності. В основі соціальної політики соціальної держави лежить рівновага між членами суспільства, між соціально-економічними правами людини і громадянською відповідальністю. Соціальна рівновага досягається активним втручанням соціальної держави в економіку і перерозподілом доходів в суспільстві.

Крім того, для реалізації соціально-економічних прав повинні існувати матеріальні передумови – високий рівень розвитку економіки і правові передумови, закріплення поняття соціальної держави та переліку соціально-економічних прав в конституційних і законодавчих актах.

Одна з найважливіших характеристик соціальної держави – рівність прав і обов'язків громадян.

Законодавче закріплення державних гарантій соціальних прав проводиться в соціальній державі тільки за наявності розвиненої сфери соціального забезпечення і достатніх матеріально-економічних ресурсів. Визнання і захист соціальних прав, як це впливає з досвіду розвинених соціальних держав, отримують своє вираження в поточному законодавстві, дії органів регламентарній владі і інколи в судовій практиці.

Тому чітким стало усвідомлення того факту, що соціальні права до теперішнього часу не мають судового захисту, так як суд не має можливості визначити зміст і розмір відповідних соціальних стандартів, ґрунтуючись на абстрактних конституційних формулах. Хоча в окремих державах соціальні права людини мають судову підтримку (зокрема, Німеччина [9; 16]), така підтримка не є безумовною, а залежить від економічного становища держави, що відрізняє соціально-економічні права від «природних» прав людини, які не потребують необхідності витрат держави на їх реалізацію.

Держава – соціальний інститут суспільства, яка виконує функції, що забезпечують життєдіяльність і потреби останнього. Її основне призначення полягає в управлінні соціальними справами. Будь-яка держава діє з різним ступенем активності. Ми розглядали соціальну державу і з його функціональної, діяльнісної сторони. Функціональний підхід допомагає зрозуміти сутність соціальної держави, побачити її історичне призначення і роль у житті суспільства, дає можливість науково окреслити зміст діяльності в конкретних історичних умовах.

Функції соціальної держави – це основні напрямки її діяльності, які виражають сутність і соціальне призначення, цілі та завдання держави з управління суспільством у властивих формах, властивими їй методами. У них предметно виражена сутність соціальної держави. Тому тільки через функції можна зрозуміти сутність, багатосторонні зв'язки соціальної держави і суспільства. Функції соціальної держави – не будь-які, а головні напрямки її діяльності, без яких вона на даному етапі існування не може обійтися. Це предметна, стійка діяльність в соціальній сфері.

Виконуючи свої функції, соціальна держава вирішує поставлені перед нею завдання з управління суспільством, створення рівних умов кожному індивіду. Функції реалізуються в певних правових формах особливими, характерними тільки для соціальної держави методами. Вони

мають об'єктивний характер, що, однак, не означає їх реалізації поза волею людей.

Соціальна держава тільки тоді розвивається плідно і стійко, коли її функції відповідають об'єктивним потребам суспільства. Тобто, спочатку усвідомлюються об'єктивні суспільні потреби, а вже потім визначаються функції соціальної держави та механізми їх реалізації. Все це забезпечується свідомою діяльністю людей.

Функції соціальної держави різноманітні, порядок їх виникнення та зміни залежить від поставлених завдань. Докорінна відмінність завдання від функції полягає в тому, що завдання – це те, що потребує вирішення, а функція – вид діяльності, спрямованої на вирішення. Завдання і функції взаємопов'язані, але не тотожні. Кожна з функцій соціальної держави має свій об'єкт впливу і зміст. Об'єкти і слугують критерієм розмежування функцій соціальної держави.

Функції соціальної держави різноманітні за змістом і масштабні за обсягом діяльності. Головне їхнє призначення – усунути або пом'якшити можливу соціальну напруженість в суспільстві, вирівняти соціальне становище людей, розвивати охорону здоров'я, освіту, культуру і спорт, соціальне забезпечення. Для виконання своїх функцій соціальна держава створює фонди, які витрачаються на соціальні потреби.

Можна сказати, що соціальною є та держава, в число найважливіших функцій якої входить активне державне регулювання соціальної, економічної та інших сфер життєдіяльності в інтересах більшості населення.

До функцій соціальної держави можна віднести:

- 1) плановість і адміністративне регулювання економічних процесів;
- 2) впровадження держави в економічну сферу з метою забезпечення соціальних прав людини;

3) формування толерантного ставлення в суспільстві до соціально незахищених верств суспільства;

4) неухильне втілення в повсякденність принципів соціальної справедливості, рівності і солідарності, взаємної відповідальності держави перед громадянами і громадян перед державою;

5) розробка соціально-економічних програм, які передбачають перерозподіл доходів на користь незаможних з наданням адресної соціальної підтримки нужденним;

6) податкове і грошово-кредитне регулювання економічних явищ і процесів з метою недопущення розшарування суспільства за соціальними ознаками;

7) встановлення конституційних і правових (законодавчих) норм, що гарантують соціально-економічні права громадян;

8) створення рівних стартових можливостей громадянам, відкриття рівного доступу до джерел і ресурсів реалізації їх життєвих потенціалів;

9) реалізація, при деяких обставинах, правового (судового) захисту соціально-економічних прав людини.

Однак, найголовнішою функцією соціальної держави, на наш погляд, є створення стабільних економічних умов для розвитку держави і суспільства. Хребтом соціальної держави залишається розвинена, здорова економіка, що дозволяє державі звалити на себе значну частку витрат на соціальне забезпечення і реалізацію соціально-економічних прав громадян. Важливо, щоб матеріальне джерело гідного життя було поставлене у пряму залежність від участі кожного в суспільно корисній праці. В усьому цьому чітко простежується мета соціальної держави – забезпечити людині гідне існування, розвиток особистості, захист сім'ї та культури, соціальну справедливість і соціальну захищеність.

В основі успішного функціонування соціальної держави лежать політичні, економічні та правові компоненти:

соціальне законодавство;

система соціального страхування в поєднанні з соціальним забезпеченням;

активна діяльність держави на ринку праці.

Для цього є й інші ресурси, що включають в себе солідарність, рівність, взаємодопомогу, які реалізуються державою через спрямовану податкову, цінову, кредитно фінансову, соціальну та економічну політику, шляхом впровадження елементів плановості, розподілу.

В економічній політиці необхідно поєднувати державне регулювання і заохочення конкуренції, а також розвиток особистої ініціативи громадян щодо забезпечення свого добробуту. У політичній сфері необхідний консенсус основних політичних сил щодо основних цілей і завдань розвитку, усталена система діяльності соціальних інститутів суспільства для забезпечення наступності соціальної політики держави незалежно від зміни тих чи інших правлячих сил. Духовна сфера в соціальній державі повинна характеризуватися розвиненою громадянською відповідальністю, соціальною солідарністю і рівністю.

Втіленням соціальної держави сьогодні може служити Швеція [9]: чільна роль держави, що забезпечується жорсткою податково-фінансовою політикою, домінування принципів солідарності і рівності. Шведський досвід цінний тим, що він довів ефективність втручання держави в економіку. Вельми корисний і досвід формування і проведення активної політики держави на ринку праці, яка довела високу дієвість в ліквідації безробіття та його наслідків, окупності активної соціальної політики у вигляді податків і внесків на соціальне страхування.

Шведський досвід також цікавий методами державного регулювання, що обмежують стихію ринку, що забезпечує соціальну захищеність населення і впевненість у завтрашньому дні. Однак досвід Швеції, як і інших соціальних держав показує, що розвинені соціальні

системи припускають великий податковий прес, що загальмовує розвиток економіки. Неможливо передбачити, як саме, може відбитися розвинене соціальне забезпечення на економіці. Зниження числа зайнятого населення і зростаюче число пенсіонерів веде до того, що соціальний тягар лягає на все меншу кількість громадян. Поряд з витратами на соціальне страхування потрібні величезні кошти на виконання інших державних функцій. Особливо проблематично такий розвиток в період криз, коли податковий тягар стає непомірним.

В цілому можна сказати, що скандинавська модель соціального захисту та соціальної державності представлена у вигляді державного забезпечення повного обсягу необхідних благ і послуг для громадян.

Складнощі пережитого Україною періоду негативно впливають на можливості держави проводити активну соціальну політику. Лише в умовах повного оздоровлення економіки наша країна може повністю забезпечити правовий захист соціально-економічних прав, закріплених в Конституції.

Становлення соціальної держави сьогодні стикається з великими труднощами. Влада не відокремлена від власності, соціальні права людини не стали засобом забезпечення економічної свободи. Держава не завжди повновагомо виконує свої функції по забезпеченню рівності, солідарності та соціального захисту громадян, дотримання політичних і соціальних прав. Існує небезпека деформації багатьох соціальних відносин. І щоб цього не сталося, найближчим часом необхідно створити соціально зорієнтований механізм бюджетного перерозподілу від держави до громад реалізація якого повинна здійснюватися за такими напрямками:

- 1) розмежування предметів ведення і повноважень держави, її суб'єктів і органів місцевого самоврядування у соціальній сфері та їх оформлення спеціальним законом, а також угодами та договорами;

2) віднесення до функцій держави забезпечення соціальних гарантій, а також надання додаткових соціальних прав і гарантій, що впливають з особливого статусу окремих суб'єктів держави;

3) віднесення до функцій місцевих суб'єктів розробки соціальних програм, що підвищують рівень забезпечення соціальних гарантій в регіонах в порівнянні з мінімумом загальнодержавних соціальних гарантій;

4) обґрунтування нормативів трансфертів регіонам на виплату соціальних допомог;

5) встановлення допомоги по безробіттю на рівні загальнодержавного прожиткового мінімуму.

В аспекті реальних можливостей будівництва в Україні соціальної держави слід особливо виділити те, що називається соціальною свободою, тобто характер і ступінь залежності людини від суспільства. З цієї точки зору більшість людей не є соціально вільними. Свобода вибору, яку вони мають, є лише можливість вибору вимушеного варіанта. Щоб стати соціально вільним, необхідно мати незалежні від інших людей джерела існування.

Своє матеріальне благополуччя кожен повинен створювати сам, соціальна держава зобов'язана тільки надавати для цього рівні умови і можливості і надавати допомогу в необхідних випадках.

Однак в сучасній Україні далеко не кожен своєю працею може забезпечити матеріальне благополуччя і гідне життя, тому держава повинна послідовно проводити заходи щодо поліпшення матеріального становища суспільства в цілому, а також окремих соціальних груп і прошарків суспільства.

Баланс соціальної та економічної політики є співвідношенням цілей розвитку суспільства та засобів їх досягнення. Конкретними формами вираження цього балансу є співвідношення між накопиченням і споживанням, між економічною ефективністю і соціальною

справедливістю, між ліберально-ринковою і соціально орієнтованою моделями економічного розвитку.

Висновки до розділу 1

Соціальна політика держави є вільною від громадських ідеалів і ціннісних орієнтацій. Вона являє собою поле боротьби і зіткнень різних угруповань та їх світоглядних установок. Сформована в сучасному українському суспільстві модель соціального розвитку і його діалектика, коли старе не заперечується абсолютно, а все позитивне в ньому сприймається, може стати фундаментом для будівництва соціальної держави на всіх рівнях: концептуальному, нормативному, практичному.

Успіхи в проведенні соціальної політики, вирішення найважливіших завдань, що стоять перед державою у новому тисячолітті полягають в правильному визначенні шляхів розвитку, встановлення меж державного втручання в соціальну сферу, забезпечення регулюючої ролі держави, покликаній створити умови для рівності громадян, розширення соціальних функцій органів державної влади, їх відповідальності перед населенням за створення і підтримку гідних умов життя.

Для досягнення вирішення питань соціального розвитку, що стоять перед державою і окремими громадами в соціальній сфері, необхідно домогтися виконання наступних завдань:

- захист соціальних прав людини незалежно від національної або расової приналежності, приналежності до тієї чи іншої соціальної групи або політичної партії, місця проживання;

- створення стабільної і здорової економіки, розвинутої соціальної інфраструктури;

- створення сильної державної влади, вдосконалення системи права, підконтрольність влади населенню;
- досягнення рівноправ'я між державою і територіальними громадами;
- усвідомлення соціальної державності як однієї зі складових національної ідеї держави;
- розвиток реального місцевого самоврядування в усіх його формах і проявах;
- формування громадянського суспільства;
- формування дієвого соціального законодавства.

Таким чином, сучасна соціальна держава є державою з елементами планової економіки, розподілу і економічного адміністрування. Вона характеризується високим ступенем солідарності в суспільстві, рівністю всіх його громадян, відрізняється високим рівнем соціалізації механізмів функціонування державних і правових інститутів, а також високим рівнем розвитку соціальних служб, тісною взаємодією різних державних органів з громадянами та підприємцями, розвиненою соціальною нормотворчістю, гарантіями реалізації захисту соціальних прав людини.

РОЗДІЛ 2

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ І СВІТІ

2.1. Історичні аспекти постання громадянського суспільства у європейських країнах

Сьогодні практично всі країни Заходу в своїх конституціях проголошують себе соціальними правовими державами. Першою соціальною правову природу своєї держави законодавчо зафіксувала Федеративна Республіка Німеччина, записавши в 1949 р. в ч. 1 ст. 20 своєї конституції, що «Федеративна Республіка Німеччина є демократичною і соціальною правовою федеративною державою». Пункт 4.1 ст. 1 Іспанської конституції 1978 р. говорить: «Іспанія конститується в соціальну і демократичну правову державу, яка проголошує вищими цінностями свого правопорядку свободу, справедливість, рівність і політичний плюралізм» [див. 16; 18].

«До початку ХХІ століття статус соціальної правової держави ввели всі провідні європейські держави відповідно до принципу: соціальна держава має бути правовою, а правове – соціальним. Саме поняття «соціальна правова держава» вперше було запропоновано ще в 1930 р. Г. Геллером, і він вже тоді дав йому глибоку наукову трактовку» [15, с. 43].

В даний час довготривалої тенденції розвитку державності в світі є рух до нового різновиду соціальної правової демократичної держави, що

поєднує кращі якості як правового, так і соціальної держави. В останні роки термін «соціальна правова держава» в науковій літературі все частіше використовується в своєму скороченому варіанті як «соціально-правова держава».

Соціально-правова держава виникла в середині ХХ століття в результаті конфліктної взаємодії правової держави з інститутами громадянського суспільства (далі – ГС). Воно органічно поєднує в собі кращі риси як правового, так і соціальної держави. Соціально-правовими є сьогодні, перш за все, держави розвинених країн Європи і Північної Америки. Соціально-правова держава і ГС вважаються найбільш важливим показником демократичного розвитку сучасного суспільства, причому таким показником, який характеризує цю державу і це суспільство як загальнолюдську цінність. При цьому цінність останнього визначається в першу чергу тим, що сильне ГС – ключова умова сильної демократії.

Таке перше обставина, що зумовлює необхідність глибокого вивчення ГС і соціально-правової держави як окремо, так і в їх нерозривній єдності. Іншою обставиною, в силу якого тема цього дослідження отримує екстраординарну актуалізацію, є сама суть що відбуваються на сучасному Заході змін. Сьогодні світовий політико-правовий розвиток демонструє поєднання наростаючої універсалізації та глобалізації економічних зв'язків і технологій як матеріальної бази поширення однакових політичних і правових форм, з одного боку, і стійкості національно-державних форм легітимного владарювання, з іншого. Це не може не посилювати конфліктний потенціал сучасної світової ситуації, а разом з нею і потребу дослідження новітніх змін в західних суспільствах і державах, що відбуваються під впливом наростаючих процесів глобалізації та інформаційної революції.

Найважливіший імпульс до уважного вивчення західного досвіду формування ГС і соціально-політичної держави дає стан справ в сучасній

Україні та інших пострадянських державах. Реформування нашого суспільства, зміна його укладу, політико-правової організації, відносин власності, так само як зміна пріоритетів в духовно-моральній сфері – досить серйозний привід задуматися про відповідний досвід, накопичений в світі і, особливо на Заході, про пройдений там шлях і перспективи державності. У числі найважливіших і, мабуть, найбільш довготривалих тенденцій еволюції західної державності безумовно знаходиться і подальший розвиток ГС і соціально-правової держави як головного результату трансформації західного ГС на межі тисячоліть.

Тим часом, для теорії і практики нашого державно-правового будівництва часом властиве некритичне запозичення західного досвіду. Сама ж ця некритичність певною мірою наслідок не завжди достатньої обізнаності в проблемах державно-правового розвитку західних країн. Українські реформатори ідеальним станом нашого суспільства і держави, до якого слід було б прагнути, вважають те, яке існує в розвинених країнах Заходу [14; 24; 38]. Але справа в тому, що сам Захід, в тому числі його економічні, соціальні, політичні та правові відносини, стрімко змінюються. І те, що деяким представляється ідеальним, може виявитися надбанням минулого.

Нарешті, ще одним дуже важливим чинником, що піднімає розглянуту тему на рівень першорядної важливості, виступає те, що, незважаючи на своє значення ключових категорій сучасного суспільствознавства, поняття «соціально-правова держава» і «громадянське суспільство» залишаються недостатньо опрацьованими і не до кінця проясненими не тільки у вітчизняній, а й західній літературі. В першу чергу це відноситься до співвідношення цих двох понять і перспективам розвитку охоплених ними реалій. Одні західні дослідники негативно сприймають саму ідею про поділ соціально-правової держави і громадянського суспільства (особливо ортодоксальні ліві). Інші ідею ГС як

автономного від держави відносять лише до ранньої ліберальної стадії розвитку капіталізму (більшість західних політологів і юристів). Треті розглядають їх як взаємодоповнюючі (представники ліберальної і помірно консервативної традиції).

Існує і безліч інших думок, які свідчать про дискусійний характер питання про походження, соціальну природу, історичні долі досліджуваних феноменів. Не менша різноголосся панує в питаннях взаємодії розглянутих явищ, головні тенденції та принципи цієї взаємодії [11; 24; 36; 42; 49; 58]. Такими є лише деякі причини, які надають тематиці даного дослідження істотної теоретичної значимості і практичного сенсу.

Існує багата наукова традиція вивчення ГС і правової держави. Поступово складається аналогічна традиція щодо соціальної держави. Що стосується розгляду сучасної західної держави як соціально-правової, тобто через призму суперечливої єдності двох сторін – соціальної і правової, про аналогічну традицію говорити рано.

Стан наукової розробленості в західній і вітчизняній літературі теми соціально-правової держави як такої і тим більше її зв'язку з ГС дає всі підстави для того, щоб судити про наукову значимість предмета дослідження, про те, наскільки великий масив знань, отриманих в результаті попередніх досліджень, а також про прогалини, які позначилися в цій сфері. Рівень осмислення і розуміння даної проблематики відображається в сумі багатопланових публікацій. Сюди входять як теоретичні, так і емпірико-описові, експертно-аналітичні, професійно виконані роботи. Вивчення західного типу соціально-правової держави в зв'язку з ГС – це сфера, котра переживає становлення. Вона знає свої досягнення і невдачі. Тут є праці класиків західної і вітчизняної філософсько-правової думки і сучасні методологічно та інформаційно фундовані розробки. У відомій кількості представлені і плоди поверхневої квапливості, а то і ідеологічної заангажованості.

Умовно концепції і дослідницькі підходи, розроблені в рамках західної і вітчизняної традиції вивчення ГС і породжується їм тієї чи іншої форми державності, можна розподілити на три блоки.

Перший – спільні моделі ГС і його головного інституту – правової держави – які ми знаходимо у великих політико-правових теоріях античності, які потім розробляються протягом багатьох століть. Особливе значення вони набувають в державно-правових учіннях XVII-XVIII століть у зв'язку з ідейним обґрунтуванням буржуазних революцій. Їх розробку в цей період пов'язують з іменами Гоббса, Локка, Монтеск'є, Руссо та інших великих знавців права епохи Просвітництва.

У першій половині XIX століття ідея ГС і правової держави представлена в працях Канта, Гегеля, Маркса, Токвіля та багатьох інших видатних теоретиків держави і права. В їх роботах сфера цивільного життя людей розглядається як лоно, в якому народжуються всі інші форми соціального життя і перш за все політико-правова сторона. Основи сучасного розуміння ГС і правової держави заклали Р. Штаммлер, Г. Радбрух, Г. Кельзен, Р. Марчіч, Г. Харт, П.І. Новгородцев, С.А. Муромцев і багато інших мислителів першої половини XX століття.

«Що стосується різного роду підходів до теоретичного пояснення взаємодії сучасного ГС і правової держави, то вони дані в роботах таких зарубіжних дослідників, як Дж. Кін, Р. Путнем, Е. Арато (розрізнення сфер дії і функцій ГС і держави);

Б. Барбер (модель «сильної демократії»);

Д. Белл і Б. Баррі (морально-правове обґрунтування громадянської непокори державної влади);

Г. Алмонд, С. Верба, Б. Паул (значення і типи правових і політичних культур);

С. Барнс, Р. Дальтон, А. Мальбрас, Г. Повелл, Г. Нет, Ч. Тіллі та ін. (уточнення і операціоналізація функцій сучасної держави)» [41, с. 332].

Завдання освоєння і розвитку тієї чи іншої концепції взаємозв'язку ГС і правової держави є в даний час одним із пріоритетних для суспільствознавства. «Результати дослідження сучасного ГС представлені роботами Гаджиєва К.С., Галкіна А.А., Голенкової З.Т., Горшкова М.К., Вітюка В.В., Красіна Ю.А., Панаріна А.С., Перегудова З.І.П., Резника Ю.М., Хороса В.Г. й ін. Вони зафіксували розуміння того, яке конкретне значення має становлення інститутів ГС і правової держави для Заходу і для політичної модернізації і демократії в пострадянських державах. Вивченню актуальних проблем ГС і правової держави присвячені змістовні роботи цілого ряду правознавців (Г. Мальцев, М. Марченко, Е. Лукашева, В. Кудрявцев, В. Сальніков, А.Семітко і ін.)» [41, с. 334-335].

Другий – наукові праці, які цілком присвячені становленню соціальної держави як процесу історичної еволюції західного типу правової держави в соціальну. Якщо наукові дослідження в сфері теорії соціальної держави поки знаходяться у розробці, то для зарубіжної науки держави і права дана тема далеко не нова. «Категорія «соціальна держава» в науковий обіг введена ще в 1850 році Лоренцом фон Штайном. Найбільший внесок в розробку концепції соціальної держави згодом внесли такі вчені і державні діячі як В. Беверідж, Д. Рузвельт, Дж. Гелбрейт, В. Леонтьєв, Л. Ерхард, Ф. Кейнс, Д. Мюрдаль» [41, с. 335]. Ідеї соціальної держави, що знайшли в їхніх працях фундаментальне обґрунтування, багато в чому завдяки їх діяльності отримали на Заході загальне, в тому числі конституційне, визнання.

Широке висвітлення проблеми соціальної держави отримали в 90-і роки минулого століття в працях європейських правознавців, політологів, соціологів. Серед них в першу чергу повинні бути названі М.Арагон, Л. Брісон, Р. Розанваллон, Р. Вернер, Е. Гідденс, Д. Фельдман, П. Даймонд [12; 55; 58; 59; 60].

Одночасно з розробкою концепції соціальної держави в зарубіжній літературі набули широкого поширення наукові дослідження соціального ринкового господарства, соціального капіталу і навіть соціального капіталізму. Відповідно держава, яка існує в цьому суспільстві, іменується державою соціального, капіталізму, а шлях, що веде до нього, британський автор Е. Гідденс [66] називає «третім шляхом» (ані капіталістичним, ані соціал-демократичним) розвитку державності і демократії. В його роботах, так само як в працях його численних колег, підкреслюється, що соціальна держава в розвинених країнах, залишаючись правовою і капіталістичною, якісно змінилася, стала більш демократичною, соціалізованою і колективізованою [12].

Ці зміни, будучи спочатку кількісними, накопичуючись поступово, призвели до певних якісних змін в рамках однієї і тієї ж капіталістичної системи і її держави.

Місце такої держави в ГС, її ознаки проаналізовані з різних сторін чотирма британськими дослідниками (філософом, соціологом, політологом, юристом). Вони ж виділили і три різновиди такої держави: ліберальну (приклад – США), соціал-демократичну (Нідерланди), корпоративну (Німеччина) [62-63].

Оцінка соціальної держави як «держави благоденства» зустрічає у деяких дослідників заперечення. Вони відкидають її, заявляючи, що зайве благоденство по відношенню до людини веде до економічної і політичної апатії. Вони пропонують інше формулювання: трудова держава, що сприяє праці (workfare state), яке забезпечує тільки інфраструктуру суспільства, основні потреби людини, а людина сама повинна дбати про себе і свою родину [62].

Вивчення соціально-орієнтованої економіки як базису соціальної держави в цілому соціального капіталізму здійснюється в контексті формування в країнах Заходу національних моделей соціальної держави. В

їх розробці активну участь взяли А. Мюллер-Армак, А. Сваан, Р. Курт, Дж. Стігліц, Х. Ламперт, Р. Дарендорф, Дж. Ролза та ін.

В останнє десятиліття в обговорення проблем соціальної держави, її найважливіших параметрів активно включилися юристи, політологи, соціологи. Вони помітно вплинули на розвиток теорії соціальної держави, внівши свій внесок в розробку його найважливіших проблем, включаючи питання її взаємодії з ГС. В ряду вітчизняних теоретиків соціальної держави в першу чергу слід назвати В.І. Жукова, С.В. Калашникова, Ф.І. Шаркова, В.П. Патрикеева, Б.В. Ракитського, В.П. Пугачова, В.Д. Роїка та ін.

Таким чином, теоретична розробка соціальної держави продовжує набирати силу на Заході і поступово активізується в нас. Разом з тим, незважаючи на численність наукових публікацій з даної теми багато основоположних питань теорії соціальної держави залишаються невирішеними. Не визначено аналітичні підходи, нечітко зафіксовані предметні межі досліджень, попередній характер мають висновки. Не існує, нарешті, загальноприйнятого уявлення про специфічні функції соціальної держави, механізми її функціонування і природи.

Публікації, в яких сучасна західна держава розглядається через призму не одного якогось начала – правового або соціального – як це робиться в практично всіх названих джерелах, а через призму нерозривної єдності цих начал, тобто як соціально-правова держава, нечисленні. Якщо зарубіжні роботи, що стосуються цього тематичного кола, в значній кількості виходять у світ протягом двох-трьох останніх десятиліть, то сучасні вітчизняні публікації з даної проблематики стали помітними в загальному потоці досліджень порівняно недавно.

«У західній літературі існує цілий ряд робіт, присвячених аналізу тих чи інших сторін соціально-правової держави і в першу чергу проблеми правового впливу на соціальні процеси і зворотної реакції цих останніх на

законодавчу діяльність. Класичною роботою в цій сфері багато дослідників називають книги Л. Фрідмена, а також колективну роботу «Право і соціальна зміна», в якій зібрані матеріали, що висвітлюють різні аспекти даної проблеми. У центрі уваги цієї монографії – закономірності правових і соціальних змін в рамках соціально-правової держави, умови, в яких соціальні зміни викликають зміни правові, і навпаки. Автори ставили перед собою завдання додати в зростаючу літературу з проблеми матеріалів, що відносяться до аналізу взаємин права і суспільства в цілому (стаття Е. Шура «Право і суспільство: соціологічна точка зору»), позитивістської інтерпретації прав людини і особливо соціальних прав (стаття Я. Харста «Зростання американського права»), права як інструменту соціальної зміни (стаття Т. Бекера «Соціальний вплив рішень Верховного суду»), відносин між правом і соціальними змінами (Д. Кембелл «Реформи як експеримент»)» [58, с. 43].

«Діалектиці взаємовпливу правового і соціального принципів соціально-правової держави присвячена об'ємна праця А. Хайта і роботи Р. Саскінда, А. Саджа. Основна ідея праць: державний контроль за приватним сектором, не повинен порушувати «змішаного» характеру економіки («змішаного» не тільки за структурою, але і за принципами її функціонування). Досить докладно взаємодія правового і соціального компонентів висвітлюється в працях П. Маттіка, Ф. Селезніка, Р. Унгера» [58, с. 43].

З точки зору названих та інших авторів в соціально-правовій державі вплив соціальної тенденції на право позначається в швидкому зростанні організаційних управлінських форм, що руйнують традиційну межу між публічним і приватним правом, отже, між правовим і соціальним принципами. Так, розвиток адміністративного, трудового права і законів про корпорації в рамках так званого соціального права (стосовно до

структури публічно-приватних організацій) свідчить про зростання цієї тенденції.

Інститути соціального права являють собою право, сформоване державно-владними правилами і приватним регулюванням або практикою, – двома елементами, які в наш час все важче розрізнити. Сьогодні багато в чому це підтверджують західні дослідники в своїх монографіях про зростаючу роль публічного права в західних країнах у порівнянні з приватним правом.

2.2. Проблематика функціонування соціально-правової держави і громадянського суспільства

Демократична держава трансформувалася в новий вид соціально-правової держави на межі ХХ-ХХІ століть. Її основні риси наступні:

а) переважання «загальних справ» щодо захисту інтересів суспільства як цілого над функціями захисту приватних інтересів;

б) певна тенденція до посилення ролі публічного права в порівнянні з приватним;

в) систематичний перерозподіл національного доходу на користь незаможних;

г) помітне обмеження прав і свобод власників в ім'я загального блага;

д) постійне посилення морального виміру в діяльності держави в порівнянні з правовим.

Сучасна західна соціально-правова держава виникла як політико-правова надбудова над радикально зміненим економічним базисом суспільства. Останнє ж на нинішньому етапі свого розвитку не що інше як постіндустріальне, постматеріальне, постеконічне, інформаційне,

посткапіталістичне суспільство, в яке трансформувалося класичне буржуазне громадянське суспільство XIX – середини XX століття. Отже, держава є державно-правовою формою, публічно-владною надбудовою над економічним базисом постіндустріального, постеконічного, інформаційного, посткапіталістичного суспільства, а не традиційного індустріального суспільства минулої епохи.

Якщо адекватною державно-правовою формою класичного ГС, яким вона була до середини XX століття, є правова держава, то з середини XX ст. державно-правовою формою ГС, що зазнав очевидну радикальну трансформацію в результаті світових воєн і революцій, постає соціально-правова держава. Нарешті, з 90-х років минулого століття, коли це суспільство стає інформаційним, постеконічним і постбуржуазним, його державно-правова форма починає набувати нового вигляду, а саме форми нового різновиду соціально-правової держави, істотні параметри якого нами проаналізовані далі.

Цей різновид держави допомагає зрозуміти суть тих процесів, що відбуваються на Заході, особливо в Європі, процесів в сфері державно-правового будівництва. Останнє ж можливе тільки за умови відмови від деяких ключових для теорії держави і права тез – наприклад, недоторканності державного суверенітету, пріоритету національної держави як оптимальної форми політичної організації суспільства, абсолютне домінування чинника сили у відносинах між країнами і т. ін.

Головною пружиною, що приводить в рух правовий механізм цієї західної державності нового різновиду, є протиріччя між правовим і соціальним началами. Їх взаємодія і визначає основні характеристики цього феномена – його адміністративно-територіальний устрій, форми правління, політичний режим, функції, правові механізми їх реалізації, принципи державно-правового будівництва. Як показує аналіз, головна тенденція еволюції цієї держави полягає в тому, що об'єктивно-історично

відбувається посилення соціального начала, а суб'єктивно, тобто в силу дії суб'єктивних чинників, вирішальним серед яких є воля панівних в суспільстві сил, – правового начала.

Однак з тенденції посилення соціального принципу щодо правового аж ніяк не слідує перспектива скасування другого, у всякому разі, в найближчій історичній перспективі. Його обґрунтовує та точка зору, що обидва цих компонента постійно присутні в життєдіяльності західної держави – нехай навіть в зародковому стані [52]. Вони послідовно поступаються пальмою першості один одному в залежності від пережитих суспільством великих і малих історичних циклів (наприклад, централізації і децентралізації державою власності та відповідно домінування чи її суспільної (державної), або приватної форми. Ці цикли, від яких зрештою залежить співвідношення соціального і правового аспектів у функціонуванні держави, і складають найглибшу причину зміни її суті, призначення і функцій.

Незважаючи на те, що громадські гарантії виживання, підтримка малозабезпечених і бідних існували в тій або іншій формі завжди, тільки для соціально-правової держави задоволення соціальних потреб – головна мета. Виникнення і розвиток соціальних функцій характеризуються подвійним процесом. З одного боку, зростає кількість соціальних функцій, а з іншого – відбувається включення соціальних функцій в складні функціональні системи і в результаті – «соціалізація» інших, несоціальних функцій.

Оскільки соціально-правова держава історично розвивається за рахунок виникнення нових соціальних функцій і механізмів їх реалізації, існує можливість побудови ієрархії функцій соціальної держави за послідовністю їх появи: 1) соціальний захист; 2) забезпечення доступної охорони здоров'я та освіти; 3) соціальне забезпечення; 4) забезпечення

зайнятості; 5) надання соціальних послуг; 6) згладжування соціальної нерівності; 7) проведення державної соціальної політики.

Важливою специфікою правової природи досліджуваної держави є наявність в її правовій системі соціального права, ядро якого становлять соціальні права людини в якості провідного компонента цієї системи. Соціальне право включає в себе соціально-економічні та культурні права людини, має єдиним предметом, методом, загальними принципами і прийомами регулювання, має свої критерії систематизації та кодифікації правових актів. Воно регулює відносини в соціальній сфері і являє собою єдину галузь законодавства, визначаючи її як соціальне законодавство [33].

Це законодавство має специфічний правовий характер, а, точніше, переважно публічно-правовий характер, зберігаючи при цьому свій органічний зв'язок з приватним правом. У сучасних західних державах нелегко провести межу не тільки між їх правовою та соціальною складовими, а й відповідно між приватним і публічним правом, бо зв'язок між останніми може бути як ставленням протилежностей, так і взаємодоповнюючих компонентів національної та міжнародної правової системи.

У теорії права (як вона постає сьогодні в західних джерелах [68; 71]) це знаходить відображення у відмові від абсолютизації природного права і його зближення з позитивним правом. За рахунок такого зближення, ймовірно і буде вирішуватися напружене протистояння між правовим і соціальним принципами, між публічним і приватним правом як прояв в кінцевому рахунку більш загального протиріччя між рівністю і свободою, між позитивною і негативною свободою. Причому весь цей процес в об'єктивному плані супроводжується посиленням морального виміру права, покликаною бути втіленням і найбільш ефективним гарантом моральності і культури.

Корінні перетворення суспільного і державно-правового життя за останні півстоліття своїм підсумковим результатом мають зміну класичного громадянського суспільства XVIII – середини XX століття сучасним – початку третього тисячоліття. Це вже не суспільство традиційних буржуазних цінностей, а постіндустріальне, постеконічне, інформаційне, посткапіталістичне суспільство. Фактично сьогоднішнє громадянське суспільство – це результат діалектичного заперечення колишнього класичного ГС в результаті зазначених раніше процесів. Це дає ученим підставу для висновку про подолання цього суспільства, а не його подальшим зміцнення в тому класичному вигляді, яким воно існувало у минулому столітті [74; 80]. Але мова йде саме про «зняття» цього суспільства, тобто його заперечення з утриманням всіх його історичних досягнень.

Що ж стосується політико-правової надбудови ГС, створюваної ним державності, і зокрема соціально-правової держави, то основні положення підтримуваного нами підходу наступні. Держава не може розглядатися односторонньо виключно як надбудована категорія суспільного устрою. Воно являє собою політико-правову форму організації цього співтовариства і, будучи наслідком розвитку суспільства, в свою чергу зумовлює його розвиток, надаючи активного зворотного впливу на закономірності цього розвитку. Конкретним проявом цієї закономірності є зростаюча роль публічного права у формуванні сучасної системи соціального законодавства, що багато в чому змінює характер взаємодії соціально-правової держави з сучасним громадянським суспільством.

Будь-яка держава з самого початку виникає, маючи в зародковому стані обидва розглянутих начала реальної державності – правове і соціальне. Історія соціальної державності невіддільна від історії правової державності. Причому історія першої – це фактично багато в чому історія соціальних прав людини, про що переконливо свідчать серйозні прояви

соціальності в Стародавньому Римі, середньовічній Англії, ранньокапіталістичній Німеччині і т. ін. Вже у Великій Хартії вольностей 1215 року можна зустріти деякі атрибути і максими соціальної орієнтації. У Декларації прав Вірджинії 12 червня 1776 р. поряд з правом кожного на щастя і безпеку формулюється обов'язок уряду сприяти загальному добробуту і забезпечувати високу ступінь щастя і безпеки. Під час Великої Французької революції в якості конституційних вимог фігурували право на працю, турбота про бідних, право на освіту тощо У преамбулі імперської конституції Німеччини 1871 року роль держави визначалася як «турбота про благо німецького народу» [8; 15; 16; 17; 18; 46].

Причина виникнення соціального і правового принципів в діяльності держави і його взаємодії з ГС, в кінцевому рахунку, пов'язана з циклічним розвитком західного суспільства і його державності відповідно до так званих малих історичних циклів. Ці цикли зумовлені тим, що державна власність як необхідна форма власності і як обов'язкова умова існування будь-якої держави висуває перманентну вимогу ефективного управління. Останнє ж в ході відтворення суспільних відносин передбачає посилення ефективності виробництва шляхом перетворення частини державної власності у власність приватну. У свою чергу, поширення приватної власності понад деякої міри висуває необхідність посилення державного регулювання і, як правило, збільшення питомої ваги державної власності. За інших рівних умов децентралізація ресурсів, починаючи з певного рівня багатства, економічної могутності, підсилює вимогу централізації. Розширення державної власності, збільшення ступеня централізації загострює властиві їй суперечності, знову породжує необхідність розширення приватної власності і економічної децентралізації. Саме цей циклічний рух лежить в основі розвитку суспільства, зумовлює послідовність комуністичних (соціалістичних) і ліберальних

(капіталістичних) систем управління і відповідних державно-правових форм.

Таким чином, наявність у держави двох зазначених начал – соціального і правового – зумовлено тим, що в будь-якому суспільстві функціонування державної власності, зміна її питомої ваги має циклічний характер. Тому не випадково, що ліберальний і соціалістичний підходи до управління державою і представляють їх партії (праві і ліві) час від часу, по чергово, мають вирішальний вплив на владу. Закономірності суспільного розвитку пов'язані саме з такими періодичними змінами ролі і значення приватної та державної власності і їх політичних представників. Найважливіша ж з цих закономірностей полягає в тому, що обидва види власності і зумовлені ними два принципи – правовий і соціальний – присутні завжди, хоча, зрозуміло, і в різній пропорції.

Конфлікт правового і соціального начал – це прояв ще більш глибокого конфлікту, що становить сутність будь-якої держави, її найглибшу таємницю, соціальну субстанцію, ту саму «клітинку», з якої розвивається все багатство змісту держави. Йдеться про суперечності між класовою (партикулярною, груповою та індивідуальною) і загальносоціальною природою держави. Причому це протиріччя являє собою прояв ще більш глибокої суперечності будь-якої форми державності – антиномію індивіда і держави, конфлікту між втіленими в них приватним і громадським інтересами.

Іншими словами, будь-яка держава, і особливо соціально-правова, за своєю соціальною природою є суперечлива єдність двох принципів: правового (індивідуального, групового, класового) і загальносоціального. Перший закон означає буття держави як знаряддя в руках індивідів – власників, об'єднаних в панівний клас, в ГС, а друге – буття як виразника співпадаючих інтересів всіх членів суспільства незалежно від їх класової приналежності. Отже, вся справа в тому, яке з цих двох начал переважає і

як, зберігаючи обидва начала, і правове, і загальносоціальне, – забезпечити функціонування держави як єдиного цілого в інтересах справжньої демократії, свободи, справедливості.

Боротьба за переважання одного з цих двох начал і становить приховану пружину, що приводить в рух весь механізм соціальної боротьби за політичну владу. В кінцевому рахунку за конфліктом цих почав стоять суперечності між класами, а за ними протиріччя між міноюю і споживчою вартістю товару як «клітинки» буржуазного товарного виробництва.

У свою чергу це протиріччя є вираженням конфлікту між абстрактною і конкретною працею. А останнім породжене колізією між суспільним характером праці та приватною формою привласнення результатів. І, нарешті, остання причина, яка зумовлює попередню причину, а разом з нею і всі інші, – це колізія між двома сторонами будь-якої праці – опредметнення і розупредметнення, тобто між втіленим в державі ідеальним началом (свідомість і воля людини, її політичні ідеї) і матеріальним – інститутами держави. Причому матеріальне і ідеальне взаємно переходять один в одного в процесі політичної діяльності людини, коли опредметнюються і розупредметнюються досягнення правової та політичної культури.

Досвід функціонування соціально-правової держави показує, що в основі сучасної західної державності лежить протистояння двох однаково важливих начал: соціального і правового. Вони являють собою ті самі протилежності, саме суперечлива єдність яких служить мотором розвитку всіх політико-правових форм суспільного розвитку. Головною закономірністю останнього є наростання об'єктивних матеріальних – економічних і соціальних – основ посилення саме соціального начала в порівнянні з правовим, яке не тільки зберігається, але і розвивається за

рахунок посилення в ньому моральної складової, морального виміру, які породжує культура.

Глибоку об'єктивну причину має конвергенційний підхід вчених до двох протилежних принципів функціонування соціально-правової держави і суспільства. Ця причина корениться в пошуку принципово нових форм соціалізації. Первинному осмисленню і засвоєнню підлягає та форма соціалізації, яка пов'язана із відмовою від колишньої догматичної інтерпретації як самого інституту приватної власності, так і усупільнення в формі всеохоплюючої державної націоналізації. Під «усупільненням» тепер розуміється не ліквідація інституту приватної власності, а соціалізація окремих її правомочностей (функцій) за допомогою встановлення державного контролю за розподілом доходів і т. ін. При цьому юридично закріплене право володіння залишається в приватній власності. Вирішальне значення, вважають, наприклад, соціал-демократи Європи, має не форма власності сама по собі, а правильний розподіл її функцій між різними суб'єктами влади. Акціонерні товариства, кооперативні підприємства показали процес ерозії одноосібного управління приватною власністю, можливість виокремлення і соціалізації окремих функцій права володіння, які законодавчим шляхом закріплюються за різними державними і громадськими організаціями.

2.3. Соціально-економічна модифікація в контексті побудови соціальної держави в Україні

Конституція України проголошує Україну соціальною державою. Це поняття є конституюючим елементом діючих економічних і суспільних відносин. Воно накладає свій відбиток наддержавне регулювання

економіки, бюджетну політику та ринок праці, соціальний захист, ідеологічні та моральні цінності.

Соціальна держава як системоутворююча основа підпорядковує принципу соціальності діяльність усіх ланок економіки. Фактично це зобов'язує уряд здійснювати політику, спрямовану на забезпечення достойного рівня життя людини, задоволення основних життєвих потреб усіх соціальних верств і груп населення, на утвердження в суспільстві соціальної справедливості.

Ідея соціальної держави, де соціальні пріоритети висуваються на перший план і створюються стартові можливості для всіх громадян, безумовно, має перевагу серед населення країни і може бути визнана як об'єднуюча. Досі залишається відкритим питання, на якій основі можлива консолідація держави. Українське суспільство вкрай неоднорідне, політичні й економічні інтереси соціальних груп відрізняються один від одного. Зусилля влади мають зводитись до того, щоб усі верстви населення на власному досвіді відчули зміни на краще. Сильна соціальна політика у поєднанні зі становленням громадянського суспільства, демократичних інститутів, посиленням соціальної відповідальності на всіх рівнях суспільства і влади має стати передумовою і реальним пріоритетом збалансування інтересів і консолідації суспільства на основі надійних соціальних гарантій, безпеки, гідного рівня життя населення.

У теорії суспільного вибору складно знайти однозначну і остаточну відповідь, яка б сприймалась одностайно якщо не всіма, то переважною більшістю населення. Тому особливого значення тут набуває проблематика взаємоузгодженості структурних елементів, що входять у поняття соціальної держави. На кожному етапі розвитку необхідно знаходити такі інструменти, які можуть ефективно виконувати функції інтеграції і комунікації суспільства. Це не тільки наукове завдання, але й певною мірою мистецтво управління.

У постпатерналістський період, у якому доводиться жити і працювати і де соціально-економічні зв'язки ще не устоялись, люди пов'язують свою надію забезпечення соціальних гарантій саме із державою. У свідомості громадян держава має бути домінуючим суб'єктом соціальних функцій у суспільстві.

Довгий час держава мала великий вплив на регулювання доходів населення, що зумовлювало їхню транспарентність і практично виключало тіньові надходження. Соціальній поведінці населення були властиві розвинуте почуття соціальної справедливості, колективістський спосіб життя і, що особливо характерно, відчуття надійності державного потенціалу в організації соціального устрою суспільства на основі рівності. Це не тільки якість соціальної парадигми дореформеного періоду, але й певною мірою традиції православної етики, які «генетичне» притаманні психології особистості. З такою особливістю часу потрібно рахуватись як політикам, так і державним керівникам [42].

Соціологічні моніторинги поведінки населення свідчать про те, що 75,4 його відсотка вважають доцільним повернутись до державного керівництва економікою і поєднати особисту ініціативу і відповідальність з плановим управлінням. Підвищення ролі соціальних функцій держави стає настільки очевидним і актуальним, що виникає потреба у фіксації цієї нової якості. Проблема тут, звичайно, не в простому значенні слів, хоча представники різних економічних шкіл трактують функціональне призначення соціальної держави з різних позицій, тому існує питання щодо неточності і неузгодженості. Для трансформаційної економіки України постановка і обговорення поняття соціальної держави уявляється досить складним, що і примушує розглядати його не тільки із соціальної точки зору, але і як наукову та політичну проблему.

Характеристика і визначення соціальної держави як категорії має відповідати вимогам доцільності, корисності і змістовної чіткості.

З'ясування дефініції виявиться достатньою категоріальною ознакою, якщо не нехтувати практичним підходом.

В Конституції України наводяться найзагальніші риси завдань соціальної держави. Однак у теоретичному і практичному аспектах країна ще далека від реалізації цілей соціальної держави. Стислість конституційного формулювання дозволяє широко трактувати її зміст. Тому для полегшення просування до соціальної держави необхідно перейти до розробки програмних рішень щодо концептуальної моделі й механізмів функціонування такої держави. Проте функції, зміст і функціонування соціальної держави досі залишаються нез'ясованими. З такої точки зору соціальна політика уявляється як комплекс заходів, які демонструють реакцію уряду на кризову ситуацію, що виникає під впливом економічних чинників. Головна увага зосереджується на окремих ланках соціальної сфери: пенсіях, грошових допомогах, індексації, мінімальних соціальних стандартах. Така соціальна політика характеризується некомплексністю і безадресністю, що знижує її ефективність.

Перехід до соціальної ринкової економіки і демократичного суспільства мають радикально змінювати форми участі держави у розробці та здійсненні соціальної політики. У період, коли держава втрачає свій патерналістський характер, це вкрай необхідно. Однак їх перегляд практично не розпочинався. Замість цього держава емпірично регулює соціальну політику.

Жоден соціальний закон не використовується повною мірою, а окремі закони коригуються відповідно до бюджетної ситуації. Непослідовність соціальної політики, яка постійно балансує між прискоренням реформ і необхідністю дотримання соціальних стандартів, пояснюється зростаючою і небезпечною диспропорцією між працею й капіталом. Із втратою заробітною платою основних функцій під загрозою опинилась стабільність основного доходу. Суспільство сьогодні звекає

жити за мінімальними соціальними стандартами, призначення яких – підтримка життєвого рівня у кризовий період.

Становлення соціальної держави повинно стати результатом формування соціальних державних функцій. Через виконання функцій виявляються сутність і зміст соціальної держави, притаманні йому системоутворюючі властивості. Функції соціальної держави еволюціонують і по-різному проявляються у різних країнах, не змінюючи своєї принципової основи і цільової орієнтації. Сформульовано низку функцій такої держави, які мають характерні для сучасного періоду риси і властиві для всіх країн, у тому числі й України. До основних функцій соціальної держави відносяться: компенсаційна, інвестиційна, емансипаторська, розподілу та перерозподілу.

Компенсаційна функція забезпечує соціальне відшкодування економічного потенціалу громадян. Вона характеризується низкою моментів, пов'язаних із ситуацією на ринку праці.

Збільшується чисельність економічно активного населення, розширюється зайнятість у різних сферах послуг з одночасною диференціацією оплати праці. Частина працюючих має статус самозайнятих. Сума заробітку, з якого сплачуються внески, обмежена. Складаються умови для мінімальної участі в системі соціального страхування, або уникнення від сплати внесків. Тому завдання держави полягає у розробці і впровадженні таких податкових і фінансових механізмів, які дають можливість повномасштабного відшкодування коштів.

Інвестиційна функція спрямована на розвиток соціальної інфраструктури, модернізації невиробничих галузей: освіти, охорони здоров'я, науки. Інвестиції у соціальну сферу належать до стратегічних напрямів діяльності держави. Від них залежать темпи і якість майбутнього розвитку держави [50].

В Україні є всі підстави для переходу від вирішення економічних проблем до вирішення соціальних. На думку Уряду, поліпшити життя людей не можна без надійного інвестиційно-інноваційного підґрунтя. За допомогою міжнародних організацій створено Фонд соціальних інвестицій. Законом України «Про інноваційну діяльність» встановлено форми стимулювання державою інноваційних процесів у соціальній сфері, зокрема, освіті, науці.

Емансипаторська функція (звільнення від залежності) полягає у захисті працівників від соціальних ризиків, що в умовах ринкової економіки потенційно можливі у зв'язку із функціональною залежністю матеріального стану громадян від заробітної плати. Соціальна держава має брати на себе відповідальність за соціальну безпеку громадян. Це передбачає широкий комплекс заходів з індивідуального розвитку людини.

Розподіл і перерозподіл валового внутрішнього продукту зберігає своє значення як центральний момент під час формування соціальної політики країни. Через регулювання процесів розподілу, де провідна роль належить державі, реалізується принцип соціальної справедливості.

Посилення поляризації населення України за рівнем доходів набуло стійкого і загрозливого характеру. Воно спричиняє фрагментацію єдиної соціальної структури суспільства на багато-чисельні автономії та ізольовані верстви і групи, знижує рівень соціальної солідарності, що в остаточному результаті витісняє окремі категорії із суспільного виробництва на периферію економічного та соціального життя. Тому соціальній державі має бути притаманна функція, яка забезпечує політичну, економічну та соціальну інтеграцію всього населення у систему державних інститутів. Тим самим політика соціальної держави є інструментом для реальної реалізації рівності прав, доступності до соціальних благ, вирішення багатоаспектної проблеми людського

розвитку, регіонального вирівнювання, тендерних питань, особливо розвитку депресивних територій.

Усі розглянуті функціональні напрями характеризують соціальну державу як державу суспільного договору. Вона бере на себе відповідальність за соціальну справедливість, соціальну рівність, добробут громадян, гарантує надання соціальної допомоги на рівні встановлених стандартів, впроваджує прогресивні форми організації соціальної сфери.

Принципом функціональної діяльності держави є соціальність. Саме цей принцип припускає обов'язок держави здійснювати політику, спрямовану на забезпечення достойної праці, задоволення основних життєвих потреб усіх соціальних груп, орієнтує на універсальність показників рівня життя і розподіл фінансових коштів із врахуванням відповідальності держави за досягнення цілей соціальної справедливості. Із філософсько-гуманітарної точки зору, соціальна держава – це шлях до симетричного розвитку суспільства та індивіда за такими компонентами життєдіяльності, як морально-етичні, психологічні і релігійно-конфесійні відносини.

Останнім часом у теоретичному плані спостерігається відхід від концепції соціальної держави. Про виникнення нової постановки соціальної проблематики свідчить неадекватність методів регулювання соціальних проблем, зміна природної сутності соціальної держави і держави загального добробуту. Сьогодні у багатьох розвинутих країнах із ринковою економікою, крім гострих проблем фінансування соціальних витрат, сумнів викликають організаційні принципи суспільної солідарності і сама концепція соціальних прав.

У сучасній динаміці соціальної держави спостерігаються дві протилежні тенденції – до звуження і розширення функцій. Мобільність транснаціонального капіталу все більшою мірою обмежує свободу дій держави в економічній сфері, а це примушує її перебудовувати стратегії

соціального захисту задля збереження конкурентоспроможності. Існує думка, що соціальна держава, в принципі, не поєднується із глобалізацією. Прихильники протилежної позиції доводять, що німецька і шведська моделі стабільно демонструють високий рівень соціальної захищеності населення. Реалізація державного політичного настановлення підкреслює стійкість німецької системи соціальних гарантій, яка довела свою здатність пристосовуватись до різних умов функціонування. Більше того, німецькі економісти відстоюють, виходячи із практичних міркувань, точку зору, що економічне зростання спостерігається, насамперед, у тих країнах, де економіка зорієнтована на вирішення соціальних проблем. Якщо працівники-отримувачі соціальної допомоги перетворяться на ефективних платників податків і платників страхових внесків, можна домогтися підвищення темпів економічного зростання.

Водночас глобалізація та низка інших чинників призводять до зменшення динаміки соціальних витрат.

Зростаючий розрив між доходами та витратами у країнах Європи знижує ефективність системи перерозподілу соціальних благ і рівень захисту від соціальних ризиків. Традиційна страхова концепція відшкодування ризиків переглядається. Змінюються роль і функції соціальної держави і формується нова ідеологія соціальної допомоги.

Проте сутність соціальної держави не ставиться під сумнів. Йдеться про його реформування і адаптацію до нових реалій і проведення активної соціальної політики.

Зростаючий дефіцит економічних ресурсів, посилення диференціації суспільства, ускладнення демографічної ситуації, намагання держави стимулювати економіку за рахунок зниження обов'язкових внесків призведе до атрофії страхових соціальних фондів і, як наслідок, до соціальної незахищеності, поширення бідності, маргінальності.

За критичних умов держава бере на себе відповідальність за фінансування фондів соціальної підтримки, що викривлює принцип солідарності і трансформує його та замінює принципом відшкодування. Поступово коригуються джерела фінансування у бік особистих доходів, плутаються пріоритети, що викликає кризу легітимності соціальної держави. Вона поступово трансформується в соціальну державу, яка функціонує на принципах ринкового лібералізму.

Означена констатація принципово нових аспектів у сутності соціальної держави теми не вичерпує. Для України, яка формує соціальну політику на страхових принципах і моделях адресного захисту малозабезпечених домогосподарств, виникає багато проблем теоретичного і практичного значення. Однак не підлягає сумніву, що головна з них – підвищення оплати праці найманих працівників. Базовим елементом усієї конструкції розподільчих відносин стає визначення розмірів і порядку відрахувань у соціальні фонди. Паритетність внесків, яка існує у західних країнах, виходить з бруто-доходів громадян і підприємців. В Україні механізми розподілу виходять з нетто-доходів населення. Звичайно, в умовах подальшої лібералізації економічного життя буде важко витримати об'єктивність у формуванні джерел фінансування соціальних потреб населення [56].

Функції і властивості держави у межах доктрини соціально ринкової економіки набули у розвинутих державах певної асиметричності. Але проект соціальної держави у перехідних економіках, зокрема в Україні, може бути розрахований на період крупної структурної та інституціональної перебудови. Разом з цим необхідно рахуватись із економічною політикою, на яку впливають не тільки процеси глобалізації, але й технології регулювання, викликані дефіцитністю фінансових і матеріальних ресурсів, необхідністю забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання. У перехідних

економіках проблема вибору між соціально орієнтованою і ліберальною економікою, соціальною державою і ліберальною соціальною державою поки залишається без чіткої відповіді. На практиці ж спостерігається набуття українською економікою ліберальних рис.

Отже, й соціальна політика має бути адекватною у своїх пріоритетах, насамперед, у сфері доходів населення і оплаті праці.

Розробка моделі соціальної держави з метою здійснення ефективного реформування соціальної сфери потребує (враховуючи складність і неоднозначність проблематики) створення відповідної робочої групи з фахівців і вчених. Масштабність і актуальність цієї роботи вимагає авторитетного керівництва, президентського патронату.

Порушуючи тему соціальної держави, необхідно висловити низку попередніх пропозицій:

концептуальні положення соціальної держави мають бути інкорпоровані у новий Трудовий кодекс (Кодекс праці);

варіант соціальної держави повинен мати ознаки повної зайнятості, ефективною системою угод між найманими працівниками та роботодавцями, високої ролі тарифного регулювання.

Важливо також передбачити:

створення дієздатних державних органів, що гарантують соціальну стабільність і захист населення від соціальних ризиків;

здійснення контролю за фінансово-грошовими потоками і зменшення рівня тінізації економіки;

впровадження недержавних комерційних соціальних структур;

посилення цільової орієнтації соціальних програм, їх фінансової компенсації.

Нині надзвичайно важливо визначити соціально-економічний зміст, особливості, шляхи і механізми становлення соціальної держави в Україні. Прийняті на сучасному етапі рішення стосовно якісного реформування

соціальної сфери будуть, на наш погляд, визначати ефективний розвиток України і у довготривалій перспективі.

Враховуючи домінуючі настрої у суспільстві щодо вирішення соціальних питань, строки і пріоритетність етапів реалізації соціальної політики країни мають визначатись не лише економічними, а й соціально-політичними чинниками, усвідомленням гостроти і болісності соціальних проблем, що має підштовхнути суспільство до швидкого здійснення необхідних кроків у становленні соціальної держави.

Висновки до розділу 2

Що стосується значення досліджуваних процесів для нашої держави, то зі сказаного вище зовсім не впливає необхідність сліпого копіювання того, що відбувається у сфері державно-правового будівництва, як того вимагають деякі дослідники і практики. Більш того, творчого підходу вимагає і досвід, накопичений у цій сфері, особливо в галузі забезпечення соціальних прав людини, сучасною соціал-демократією. Необхідно враховувати, що сталися серйозний зрушення в її теорії і практиці. Йдеться про новітні тенденції, що виявилися у формуванні «нового лейборизму» у Великій Британії, партії «нової середини» в Німеччині, концепцій «ліберального соціалізму» в Італії та ін.

Ідеї «третього шляху», який претендує на подолання негативних аспектів як «першого шляху» – неолібералізму, так і «другого» – традиційного, «старого» соціал-демократизму. Ці тенденції так чи інакше позначаються у вигляді нових підходів до процесу державно-правового будівництва в цих країнах. Головне, що підлягає осмисленню в соціал-демократичному теоретичному підході до даних процесів – це поворот до ідей ліберального соціалізму, що виходить з необхідності постійного

поєднання в будівництві державного будівлі двох досліджених вище принципів – правового (приватно індивідуалістичного) і соціального, суспільного, громадського.

Звідси підлягає урахуванню особливості політико-правових установок нової демократії – орієнтація на конвергентну модель державного будівництва, яка відобразатиме загальносвітову тенденцію до взаємовпливу і взаємопроникнення соціалістичних і ліберальних політичних ідей в епоху глобалізації світової економіки, фінансів, торгівлі і культури. Все це, як і весь досвід розвитку сучасного громадянського суспільства і його соціально-правової держави, особливо досвід державного регулювання економіки і соціальної сфери, організації системи забезпечення соціальних гарантій, вмілого поєднання соціального і правового принципів, складових головного протиріччя і головну рушійну силу цієї держави, безумовно заслуговує всебічного вивчення та продуманого, зваженого використання, враховуючи суттєві відмінності в соціально-економічних, державно-правових та національних традиціях Заходу і нашої держави.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИКА ВСЕБІЧНОГО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

3.1. Генеза і перспективи розвитку соціально-правової держави в Україні

Українські дослідники А.М. Колот, О.О. Герасименко цю проблематику розглядають в еволюційному ракурсі з висвітленням економічних аспектів становлення соціальної держави за умов реформування економіки, глобалізації та формування громадянського суспільства [див. 23, с. 8-30].

Проте досягнутих успіхів як іноземних, так і українських наукових шкіл у цій царині не варто переоцінювати. Нині не тільки пересічні громадяни, а й науковці мають доволі розмите, поверхове уявлення щодо природи, сутності соціальної держави, як і щодо причин її еволюції та можливих наслідків. У наявних теоретичних засновках соціальної держави надто багато як пафосу, так і негативних, упереджених оцінок, штампів, еkleктики. Натомість замало методологічних концептів, кореляції із суміжною проблематикою стійкого розвитку. Бракує і міждисциплінарного підходу щодо пояснення природи та способів розв'язання численних проблем стійкого розвитку під патронатом держави.

Модель соціальної держави індустріальної доби, яка сформувалася за інших умов, а саме: вищих темпів економічного зростання, позитивних

демографічних характеристик населення, незначних інституціональних обмежень – потребує модернізації. У період становлення постіндустріального суспільства замість очікуваного апогею розвитку найзріліших форм організації соціальних держав світова практика демонструє втрати в царині соціального розвитку. Однак наявні думки щодо краху соціальної держави є значним перебільшенням.

У науковій літературі знаходимо багато визначень соціальної держави, пояснень її природи, утім жодне з них не розкриває повною мірою сутності цього феномену сучасності. Це є одночасно і демонстрацією обмеженості наявних моновизначень і формулювань, і свідченням складності, багатогранності згаданого феномена та потреби задіяння потенціалу міждисциплінарного підходу в процесі дослідження проблематики соціальної держави. Як справедливо зазначає У. Бек, традиційні державно орієнтовані теоретичні конструкції нині перестають виконувати свою пояснювальну функцію, значною мірою перетворюючись у поняття-зомбі – порожні терміни, оперуючи якими соціально-економічні науки виявляються сліпими у світі, що змінюється [6, с. 32].

Трактування цього суспільного феномена має охоплювати сутнісні характеристики обох компонентів – як держави, так і її соціальної складової. Тобто концепт даного визначення повинен мати приблизно таку конструкцію: соціальна держава – це суспільний інститут, який, існуючи одночасно в багатьох іпостасях: законодавця, власника, гаранта прав і свобод, органа виконавчої влади, посередника, партнера, суб'єкта громадянського суспільства – одночасно та/або поперемінно спрямовує свої повноваження і можливості на реалізацію соціальних цінностей. У найзагальнішому й дещо спрощеному тлумаченні соціальна держава – це інститут, політика якого спрямована на забезпечення гідного життя, рівності прав, вільного розвитку абсолютної більшості населення країни. Становлення держави соціального типу означає перехід від традиційно

пасивної держави, яка опікується підтримкою доходів, до держави, яка прямо та опосередковано сприяє формуванню економічних можливостей і перспектив стійкого соціального розвитку.

Слід розрізняти державу як проект, як конституційну норму, як бажаний стан, майбутній устрій і соціальну державу як реальність, як сукупність чинних структур, норм, реалізація яких насправді забезпечує досягнення цінностей, проголошених і сприйнятих суспільством. Соціальна держава як феномен, реалізація котрого розпочалася після Другої світової війни, не є уніфікованим явищем та інститутом з однаковими, незмінними властивостями. В іноземній та вітчизняній літературі нині наводяться далеко не однозначні трактування соціальної держави, наголошується на існуванні низки її моделей, що виокремлюються за різними ознаками [23].

Так, за часом виникнення виділяють класичні моделі, які модернізуються (соціал-демократична, корпоративістська, ліберальна), і новітні моделі, які лише формуються і поки не підтвердили готовності до впровадження (зокрема, проект єдиної соціальної моделі ЄС). Сучасні трансформації традиційної соціал-демократичної моделі (у територіальному форматі – скандинавської), котра базується на фінансуванні соціального забезпечення способом прогресивного оподаткування, на державному регулюванні умов праці та мінімізації розриву в доходах індивідів і родин, відбуваються в напрямку до ліберальної моделі, особливістю якої є активізація працездатного населення.

Корпоративістська модель (модель Бісмарка, континентальна) як така, що вважається перевантаженою соціальними послугами, трансформується за вектором підтримки самозайнятості та тимчасової зайнятості, розширення приватного сектора в соціальній сфері, підвищення рівня страхових, пенсійних і медичних внесків. Ліберальна (залишкова,

плюралістична) модель соціальної держави, що стала концептуально-інституціональною платформою соціального розвитку США, базується на максимальному використанні ринкових механізмів у вирішенні соціальних проблем, поєднуючи короткострокові заходи для якнайшвидшого виходу з фінансово-економічної кризи та перспективного реформування. Американський досвід функціонування ліберальної моделі соціальної держави підтверджує необхідність тісної взаємодії державних, приватних, громадських структур, кожного працездатного громадянина у вирішенні соціальних проблем за збереження координаційної та контрольної ролі держави [30, с. 189-190].

Модернізовані елементи класичних моделей соціальної держави покладено в основу конструювання єдиної європейської соціальної моделі, в яку імплементовано корпоративну соціальну відповідальність і партнерство між державним і приватним секторами, а пріоритетами стають збалансованість економічного та соціального розвитку, активна політика зайнятості, ефективність державної соціальної політики, соціальний діалог і соціальна активність, реалізація таких цінностей, як рівність, солідарність і субсидіарність [30, с. 192].

Відомою є типологія соціальних держав за Г. Еспін-Андерсеном, який пропонує вирізняти ліберальну (мінімалістську) модель англomовного світу, консервативну (доходозаміщувальну) модель держави добробуту континентальної частини Західної Європи, соціал-демократичну модель (егалітарні та всеосяжні держави добробуту Скандинавії) [63, с. 37]. При цьому критеріями класифікації є декомодифікація (міра, якою соціальна політика держави пом'якшує соціально-майновий поділ населення та надає індивідові можливість підтримувати певні стандарти існування незалежно від його участі у створенні матеріальних благ) та глибина майнового розшарування у суспільстві [42, с. 35].

На основі формули соціальної держави, яка вперше на конституційному рівні була прописана в Основному Законі ФРН, західні вчені виокремлюють такі три моделі соціальної держави: позитивну державу (США), в якій соціальна політика держави є засобом контролю; власне соціальну державу (Велика Британія), в якій соціальна політика держави є засобом забезпечення повної зайнятості; державу добробуту (Нідерланди), в якій соціальна політика держави функціонує як засіб забезпечення рівності, кооперації й солідарності [38, с. 30].

Моделі соціальної держави на європейському континенті, як зазначає В.М. Геєць, значно різняться як за змістом, так і за результативністю. Згідно з класифікацією С. Рогова, ці моделі такі: англосаксонська (лібералізм + популізм); скандинавська (соціал-демократія); західноєвропейська (соціал-демократія + християнська демократія); південноєвропейська (спадщина фашизму + популізм); східноєвропейська (спадщина соціалізму + неолібералізм) [10, с. 14].

У документах Європейської комісії виокремлюють континентальну (або бісмарковську), англосаксонську (модель Бевериджа), скандинавську (північну) та південноєвропейську (середземноморську) моделі. Відмітними рисами східноазійської моделі є те, що держава не відповідає за розвиток людського потенціалу, а також активна участь домогосподарств, приватних корпорацій, фірм і суспільних фондів у соціальному захисті індивідів [42, с. 35].

Як і будь-яке суспільне явище, соціальна держава конкретної країни формувалася, а нині еволюціонує під впливом низки факторів: політичного устрою, рівня економічного розвитку, традицій, історико-культурного контексту, геополітичних обставин, низки інших, не менш значущих, детермінантів розвитку.

Аналіз майже конституцій країн, які в тій чи тій редакції закріпили інститут соціальної держави, дає змогу виокремити такі її атрибути:

широке державне втручання регуляторного характеру в соціально-економічні процеси, формування соціально відповідальних політичних інститутів;

соціальна спрямованість економічної політики, соціалізація державного бюджету;

наявність і функціонування інститутів громадянського суспільства;

рівні можливості для всіх громадян у реалізації своїх прав;

наявність систем державних соціальних трансфертів, соціального захисту, соціального забезпечення, соціального страхування;

проведення активної політики держави на ринку праці;

сприяння держави розвитку системи соціального партнерства;

розвиток демократії та правової держави;

доступність соціальної підтримки для всіх категорій населення.

Іноземні автори справедливо наголошують на тому, що концепцію соціальної

держави слід відрізнити як від традиційного кейнсіанського підходу до формування й реалізації соціальної політики, що передбачає захист доходів і зайнятості, так і від неоліберального підходу, базованого на дерегулюванні і комодифікації [англ. commodification – від commodity (товар)] людської праці [71].

У контексті проблематики, що досліджується, А.М. Колот підкреслює таку принципову авторську позицію: необхідність розгляду сучасної природи та еволюції соціальної держави на межі двох тисячоліть у контексті змісту й модернізації феномена, який дістав назву «європейська соціальна модель» (ЕСМ). Ідеологічним і методологічним засновком такої позиції є переконання в тому, що саме ЕСМ – ключовий елемент соціально обумовленого державного устрою. Параметри цієї моделі є водночас і характеристиками сучасної держави соціального типу.

Не випадково навколо феномена ЄСМ точаться не менш активні дискусії, ніж навколо інституту соціальної держави [23].

Ключовими характеристиками соціальних держав, які сформувалися в Європі в другій половині ХХ ст., є соціальні їх компоненти, які є складниками ЄСМ. Ю. Хабермас і Ж. Дерріда оприлюднили відкритого листа, присвяченого майбутньому Європи. Розмірковуючи над відмінностями між країнами Європи і США, вони акцентують увагу на визначальних рисах соціальної держави, якими вони вважають гарантії соціального захисту, довіру до цивілізованого впливу держави та здатність держави виправляти недоліки ринкової системи [12, с. 101].

Дані *табл. 3.1* переконують у тому, що державні витрати на соціальний захист у країнах ОЕСР (без урахування фінансування освіти, охорони здоров'я тощо) залишалися на високому рівні й у 2013 р. і в групі цих країн становили близько 22 % ВВП. У низці країн цей показник був значно вищий у 2013 р.: в Австрії – 33,2 %, Бельгії – 30,7 %, Данії – 30,8 %, Фінляндії – 30,5 %, Франції – 33,0 %, Італії – 28,4 %, Швеції – 28,6 %. Частка витрат на соціальний захист у загальних державних видатках у країнах ОЕСР у 2011 р. (*табл. 3.2*) дорівнювала в середньому 35,6 %. У розрізі країн цей показник коливався від 13,1 % у Кореї, 16,2 % у США до 42,7 % у Японії, 43,2 % у Люксембурзі, 43,1 % у Фінляндії.

Загальні витрати держав – країн ОЕСР на реалізацію соціальної політики значно вищі й уміщують, крім видатків на соціальний захист, витрати на освіту, охорону здоров'я тощо. З даних *табл. 2* випливає, що ще 14,5 % державних витрат припадає на охорону здоров'я, 12,5 % – на освіту, 2,7 % – на фінансування рекреації, культури і релігії, 1,6 % – на житло та комунальні послуги. Отже, загалом частка витрат на реалізацію соціальної політики у структурі державних витрат у країнах – членах ОЕСР досягла у 2011 р. 67 %.

Таблиця 3.1

Держвитрати на соціальні виплати в країнах ОЕСР (% ВВП)*

Країна	Рік							
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Австралія	16,5	16,4	17,8	17,8	17,9	18,2	18,8	19,5
Австрія	26,8	26,3	26,8	29,1	28,9	27,9	27,9	28,3
Бельгія	26,0	26,0	27,3	29,7	29,5	29,7	30,5	30,7
Канада	16,7	16,8	17,6	19,2	18,7	18,1	18,1	18,2
Чилі	9,3	9,4	9,6	11,3	10,8	10,4	10,2	11,3
Чехія	18,3	18,1	18,1	20,7	20,8	20,8	21,0	21,8
Данія	27,1	26,5	26,8	30,2	30,6	30,6	30,8	30,8
Естонія	12,7	12,7	15,8	20,0	20,1	18,2	17,6	17,7
Фінляндія	25,8	24,7	25,3	29,4	29,6	29,2	30,0	30,5
Франція	29,8	29,7	29,8	32,1	32,4	32,0	32,5	33,0
Німеччина	26,1	25,1	25,2	27,8	27,1	25,9	25,9	26,2
Греція	21,3	21,6	22,2	23,9	23,3	24,4	24,1	24,1
Угорщина	22,8	23,0	23,1	23,9	22,9	21,9	21,6	21,6
Ісландія	15,9	15,3	15,8	18,5	18,0	18,1	17,6	17,2
Ірландія	16,1	16,7	19,7	23,6	23,7	23,3	22,4	21,6
Ізраїль	15,8	15,5	15,5	16,0	16,0	15,8	15,8	15,8
Італія	25,0	24,7	25,8	27,8	27,7	27,5	28,0	28,4
Японія	18,5	18,8	19,8	22,2	22,3	—	—	—
Корея	7,5	7,7	8,4	9,6	9,2	9,1	9,3	—
Люксембург	21,8	20,3	20,8	23,6	23,0	22,6	23,2	23,4
Мексика	7,0	6,9	7,4	8,2	8,1	7,7	7,4	—
Нідерланди	21,7	21,1	20,9	23,2	23,4	23,4	24,0	24,3
Нова Зеландія	18,9	18,6	19,8	21,2	21,3	21,4	22,0	22,4
Норвегія	20,3	20,5	19,8	23,3	23,0	22,4	22,3	22,9
Польща	20,8	19,7	20,3	21,5	21,8	20,5	20,6	20,9
Португалія	23,0	22,7	23,1	25,6	25,4	25,0	25,0	26,4
Словаччина	16,0	15,7	15,7	18,7	19,1	18,1	18,3	17,9
Словенія	20,8	19,5	19,7	22,6	23,6	23,7	23,7	23,8
Іспанія	21,1	12,3	22,9	26,0	26,7	26,4	26,8	27,4
Швеція	28,4	27,3	27,5	29,8	28,3	27,6	28,1	28,6
Швейцарія	19,3	18,6	18,5	—	20,6	19,5	18,8	19,1
Туреччина	10,0	10,5	10,7	12,8	—	—	—	—
Велика Британія	20,3	20,4	21,8	24,1	23,8	23,6	23,9	23,8
США	16,1	16,3	17,0	19,2	19,8	19,6	19,7	20,0
Середнє за ОЕСР	19,5	19,2	19,9	22,1	22,1	21,7	21,8	21,9

*Джерело: Social expenditure: Aggregated data, OECD Social Expenditure Statistics (database), 2014

Таблиця 3.2

Структура держвитрат у країнах ОЕСР за функціями, 2011 р. (%)*

Країна	Загальні держані послуги	Оборона	Громадський порядок та безпека	Економіка	Охорона навколишнього середовища	Житло та комунальні послуги	Здоров'я	Рекреація, культура та релігія	Освіта	Соціальний захист
Австралія	12,5	4,1	4,8	11,4	2,6	1,8	19,2	2,1	14,5	27,1
Австрія	13,1	1,4	2,9	10,5	1,0	1,2	15,3	2,0	11,0	41,6
Бельгія	15,0	1,8	3,4	12,3	1,4	0,7	14,8	2,4	11,6	36,6
Чехія	10,7	2,1	4,3	13,9	3,1	1,9	18,1	2,9	11,4	31,7
Данія	13,7	2,4	2,0	6,1	0,7	0,6	14,5	2,8	13,5	43,8
Естонія	8,4	4,1	5,6	12,0	-0,9	1,6	13,3	5,0	16,9	34,2
Фінляндія	13,3	2,6	2,7	8,8	0,5	1,0	14,2	2,2	11,6	43,1
Франція	11,5	3,2	3,1	6,3	1,9	3,4	14,7	2,5	10,8	42,6
Німеччина	13,6	2,4	3,5	7,8	1,5	1,2	15,5	1,8	9,4	43,3
Греція	24,6	4,6	3,3	6,2	1,0	0,4	11,6	1,2	7,9	39,3
Угорщина	17,5	2,3	3,9	14,4	1,5	1,6	10,4	3,5	10,5	34,5
Ісландія	17,8	0,1	3,1	12,4	1,3	0,7	16,1	7,0	17,1	24,6
Ірландія	11,4	0,9	3,7	16,4	2,1	1,3	15,6	1,8	10,9	35,9
Ізраїль	14,7	14,7	3,8	5,8	1,5	1,0	12,3	3,9	16,5	25,9
Італія	17,3	3,0	4,0	7,1	1,8	1,4	14,7	1,1	8,5	41,0
Японія	11,0	2,2	3,1	9,8	2,9	1,8	17,3	0,8	8,4	42,7
Корея	15,2	8,6	4,2	20,1	2,4	3,3	15,2	2,2	15,8	13,1
Люксембург	11,4	1,0	2,5	9,9	2,8	1,8	11,4	4,0	12,1	43,2
Нідерланди	11,2	2,7	4,2	10,9	3,3	1,2	17,0	3,5	11,6	34,5
Норвегія	9,7	3,6	2,2	9,6	1,5	1,6	16,5	2,9	12,6	39,8
Польща	13,4	2,7	4,2	13,0	1,6	2,0	10,9	3,0	12,8	36,6
Португалія	17,1	2,7	4,0	8,2	1,1	1,3	13,8	2,2	12,9	36,7
Словаччина	15,4	2,7	6,4	9,8	2,7	2,6	15,5	3,0	10,6	31,3
Словенія	12,4	2,3	3,3	11,4	1,6	1,3	13,5	3,7	13,2	37,3
Іспанія	12,5	2,3	4,8	11,6	2,1	1,3	14,1	3,3	10,5	37,4
Швеція	14,4	2,9	2,7	8,2	0,7	1,5	13,7	2,2	13,3	40,5
Швейцарія	9,9	2,9	5,0	13,7	2,3	0,6	6,1	2,6	17,9	39,0
Туреччина	16,4	4,1	5,2	11,9	1,1	3,5	12,1	2,3	11,4	31,9
Велика Брит.	11,6	5,1	5,3	5,3	2,0	1,8	16,5	2,1	13,4	36,8
США	12,4	11,7	5,5	9,4	0,0	2,1	21,4	0,7	15,5	21,3
ОЕСР	13,6	3,6	3,9	10,5	1,6	1,6	14,5	2,7	12,5	35,6

*Джерело: OECD National Accounts Statistics (database).

Визнаючи значущість виокремлених раніше рис соціальної держави, А.М. Колот констатує [23], що й вони невичерпні та не дають комплексного уявлення про державу, яка за певних умов та обставин набуває статусу соціальної. Принципово важливим є усвідомлення того, що згадані раніше умови й обставини перманентно змінюються, а отже, характеристики соціальної держави розвиваються та наповнюються новим змістом.

Європейська соціальна модель – це не уніфікований набір соціальних компонентів; вона має як спільні риси незалежно від географії її впровадження, так і відмінності, обумовлені національними традиціями певної країни, рівнем її економічного розвитку, політичними вподобаннями панівної еліти тощо. Пріоритетними складовими та соціальними цінностями цієї моделі є розподіл ризиків через систему соціального страхування; неприпустимість значної економічної й соціальної нерівності; захист прав працівників, культивування в суспільстві почуття взаємної відповідальності й солідарності.

Становлення в Європі держав соціального типу безпосередньо пов'язане з розвитком так званої європейської моделі. Остання й у структурному, й у змістовому плані не є монолітом з єдиними, типовими, незмінними компонентами. Насправді ЄСМ – це симбіоз як єдиних, так і специфічних цінностей, поєднаних у кожній країні по-своєму.

Кожна держава соціального типу соціальна по-різному. Характер, масштаби, послідовність, стратегія соціальних реформ у кожній країні мала і має свої особливості. Останні визначаються не тільки економічними чинниками й обставинами соціально-економічного характеру, а й ментальністю населення, його традиціями, специфікою політичної культури тощо. Тому автори статті прагнули виокремити лише загальні тенденції змін у виробленні соціальної політики і практики її реалізації.

Причини кризи класичної соціальної держави індустріального типу в економічній літературі часто подаються спрощено й упереджено. При цьому акцентується увага здебільшого на зростанні бюджетного навантаження, дедалі більшій участі держави в перерозподільних відносинах, що начебто перевищує допустимі межі. Наголошується й на тому, що ще на межі XIX – XX століть масштаби перерозподілу доходів за участі держави були невеликі і поширювалися на нечисленні групи населення, а вже на початку XX століття ситуація різко змінилася. Підкреслюється, що населення значною мірою охоплене системами освіти, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення за активної участі держави в соціальних видатках.

Соціальна держава зразка початку XXI століття справді потребує модернізації, задіяння інших принципів і механізмів функціонування галузей, що забезпечують соціальний розвиток. Дрейф до соціальної держави нового типу має на меті створення ліпших умов для захисту населення від нових соціальних ризиків, адаптації громадян, домогосподарств і суспільства загалом до структурних трансформацій. Коли йдеться про соціальну державу, то цим стверджується, констатується, що цей інститут, ця складова суспільного устрою відіграє провідну або одну з провідних ролей у забезпеченні стійкого соціального розвитку.

Якщо досліджується еволюція, тобто зміни, перетворення, то треба аналізувати трансформації у царині як «соціального», так і «державного». Ідеться про те, що на виході мають скластися чіткі уявлення, а що конкретно змінюється у соціальній сфері, – напрями, структура, акценти, пріоритети, об'єкти власне соціального. Водночас слід мати чітке уявлення про зміни в діяльності держави, тобто чого більше (менше) – держави як владної структури чи держави як партнера, учасника колективних, консолідованих дій. Оскільки соціалізована, соціально відповідальна діяльність має здатність «переливатися», ставати «плинною», не моно-, а

багатосуб'єктною, то науковий аналіз повинен охоплювати соціальне буття всього суспільства. Має з'явитися нова, узагальнена категорія (чи відновлена), скажімо, «соціальний розвиток суспільства», «соціальне суспільство», «суспільство добробуту», «суспільство соціальних можливостей» тощо.

Соціальність держави повинна розглядатися крізь призму цінностей, які сповідує держава, і цінностей, які вона реалізує на практиці. В ідеалі не має бути відмінностей між проголошеним, задекларованим і тим, що реалізується на практиці. Наявні асиметрії, які є не винятком, а скоріше, правилом, свідчать про рівень «моральності» держави.

Г. Еспін-Андерсен, підсумовуючи зміни у функціях і характері соціальної держави на межі двох тисячоліть, зазначає, що політичні сили практично всіх розвинених країн і далі зберігають принципи соціальної держави. Модернізація деяких напрямів соціальної діяльності, на думку дослідника, не має принципового характеру, і соціальні держави як інститути зберігають свої завоювання та вплив на соціальний розвиток [62, с. 265-266]. Але є багато дослідників соціальної тематики, які вважають, що сучасні умови та тенденції трансформації соціальної політики і можливості її реалізації обумовлюють потребу концептуального перегляду як теорії, так і практики функціонування соціальної держави [67].

Утім А. Колот та ін. [23] не підтримують крайніх оцінок щодо сучасного стану та тенденцій розвитку соціальної держави і наполягають на необхідності неупередженого, виваженого аналізу природи, першопричин, які диктують потребу модернізації функцій та напрямів діяльності держави соціального типу. У розвиток викладеного зазначимо, що період, коли інтенсивно формувалися соціальні держави класичного типу (кінець 50-х – початок 60-х років минулого століття), характеризувався низкою сприятливих умов економічного, демографічного, політичного характеру. І серед них – високі темпи

економічного розвитку, домінування політичних настроїв соціал-демократичного спрямування, наявність передумов для розвитку соціального партнерства; переважання позитивних тенденцій демоекономічного розвитку та культивування цінностей довіри, солідарності, трудової етики тощо. При цьому підкреслимо, що повоєнний період аж до середини 1980-х рр. був «золотим» у сенсі досконалості соціально-трудова відносин, які мали стійку позитивну динаміку розвитку.

Проте в останні два десятиліття ХХ століття виявилася синергетика негативних, небажаних тенденцій соціально-економічного, соціально-трудова, демоекономічного характеру:

уповільнення темпів економічного розвитку;

зниження народжуваності, яка у більшості країн Європи не забезпечує навіть простого відтворення населення, інтенсивне постаріння останнього;

зростання міграційних потоків, яке часто-густо загострювало соціальні проблеми, а в останні два роки набуло загрозливих масштабів та межує з глобальною соціальною катастрофою;

збільшення кількості родин з одним з батьків, кількості самотніх людей, частки малозабезпечених жінок і дітей.

У наукових публікаціях, що містять детальний аналіз проблем соціальної держави і перспектив її розвитку, чимраз частіше акцентується увага на необхідності радикальних модернізаційних змін у цій царині, які мають передбачати рух до «держави можливостей» [67]. За цими змінами можна чітко побачити іншу ієрархію напрямів соціальної діяльності, надання пріоритету не соціальній підтримці, а соціальним інвестиціям у розвиток людського капіталу. За нових масштабів та ролі соціальних інвестицій, що досягаються за безпосередньої та опосередкованої участі держави, відбувається становлення нового типу цього суспільного

інституту, який набуває дедалі більшої ролі у формуванні можливостей і перспектив стійкого розвитку.

Концепт держави соціальних інвестицій став широко обговорюватися наприкінці 1990-х років. як альтернатива неоліберальній соціальній риторичі, що домінувала у політичних колах та формувала економічне мислення після 1970-х років [70; 74], що має на меті подолати невдачі неолібералізму 1980-х – 1990-х років на ниві соціальної політики. Держава соціальних інвестицій не є антиподом ані класичної соціальної держави, ані її неоліберальної моделі, що інтенсивно імплементувалась у практику соціального устрою починаючи з 1980-х років. Ідеологічним її підґрунтям є визнання необхідності обмеження суто ринкового підходу щодо вирішення соціальних проблем та потреби інтеграції соціальної й економічної політики, державної участі в подоланні провалів ринку та одночасного досягнення стійкої динаміки розвитку. У змістовному плані особливістю держави соціальних інвестицій є акцент у державній політиці на розвитку людського і соціального капіталу, проведенні активної політики зайнятості, стимулюванні переходу від «соціалки» до активної трудової діяльності. Соціальна сфера, в якій значною мірою формується людський капітал, перестає бути суто витратним інститутом, оскільки соціальні витрати здебільшого трансформуються в соціальні інвестиції.

3.2. Проблеми і перспективи України як європейської соціально-правової держави

Емпіричні дослідження не підтверджують теоретичних постулатів щодо негативного впливу державних соціальних витрат на економічне зростання та набуття конкурентних переваг. Поширені в економічних виданнях твердження щодо негативного державного втручання в

економічний розвиток, як і постулати щодо зниження економічного зростання та конкурентних переваг у разі збільшення абсолютних і відносних показників державних соціальних витрат, не мають емпіричного підтвердження. Так, емпіричні дослідження залежності витрат на соціальне забезпечення та темпів економічного зростання, виконані на основі даних 61 країни, та панельні дослідження за 20 індустріально розвиненими країнами продемонстрували, що там, де така залежність виявлена, вона є позитивною [59].

На підтвердження цього А. Колот зазначив, що досвід країн Північної Європи, економічні системи яких мають одні з найвищих у світі показники конкурентоспроможності, не підтверджує негативного впливу суспільного сектора на конкурентоспроможність суспільства. У програмних документах країн ОЕСР наголошується на тому, що соціальні інвестиції і передусім ті, що спрямовуються на розвиток людського капіталу, відіграють ключову роль у стримуванні соціальної нерівності, сприяють прирощенню трудового потенціалу та майбутніх доходів. Саме соціальні інвестиції можуть узгодити економічні та соціальні цілі [23]. Варто зазначити, що на початку 2013 р. Європейська комісія ухвалила спеціальне комюніке щодо соціального інвестиційного пакета (the Social Investment Package). Цей документ є складником європейської стратегії зростання, яке має досягатися на основі інтенсифікації інвестицій у людський капітал. Європейська комісія не тільки закликала країни-члени ЄС підтримувати рівень соціальних витрат, а й зафіксувала зобов'язання виділяти 25 % коштів соціальних фондів на соціальні інвестиції та 20 % коштів Європейського соціального фонду – на боротьбу з бідністю [65].

Е. Гідденс [66] дійшов висновку, що соціальній державі слід трансформуватись у державу соціальних інвестицій, яка опікується створенням матеріальних благ, а не тільки збирає уламки того, що залишається після руйнування системи. У державі соціальних інвестицій

реалізується перехід від негативного до позитивного соціального забезпечення. Беверидж свого часу говорив про лікування вже наявних на момент створення системи соціальних і економічних недугів, підкреслюючи першочергову потребу боротьби з «п'ятьма небезпеками»: невіглаством, злиднями, нужденністю, неробством і захворюваннями. Нинішнє завдання соціальної держави має полягати в тому, щоб замість боротьби з негативними виявами перейти до реалізацій позитивних прагнень. Інакше кажучи, ідеться про сприяння освіті та професійному навчанню, розквіту, вибору активної життєвої позиції, участі в соціальній і економічній діяльності, веденню здорового і повноцінного способу життя.

Важливим є й такий його висновок: сильна держава у класичному вигляді являла собою систему управління ризиками. Вона надавала гарантії захисту від ризиків, що стосуються, наприклад, здоров'я, трудової зайнятості або особистих життєвих обставин, яким самотійно окремі особи протистояти не могли. Власне, під захистом мала на увазі мінімізація ризику. Однак, коли йдеться про позитивні життєві можливості, стосовно ризиків діє більш тонке і важковлове поняття, ніж просто захист. Ризикованість дій часто має й позитивну конотацію, особливо за умов швидкозмінного світу. Ми знов повертаємося, – пише Гідденс, – до складного взаємозв'язку між можливістю і ризиком. Нерідко активний ризик здатний забезпечити більшу міру захисту, ніж спроби знизити ризик або уникнути його. Подібне твердження актуальне як щодо більшої частки економічно активного населення, так і щодо роботодавців. Однією зі спроб «упіймати» цю взаємодію є розробка концепції «гнучкого захисту» [12, с. 107].

Реформою соціальної держави або процесом її трансформації в державу соціальних інвестицій має враховуватися та складова конструкції, яка стосується «держави». У класичній соціальній державі з громадянами обходилися, скоріше, як з пасивними підданими, подібно тому, як

обходяться з пацієнтом. На порядок денний має бути винесене питання розширення прав і можливостей користувачів держпослуг та децентралізації прийняття рішень. Слід чітко відрізнити ці процеси від власне приватизації. Вирощування людського і соціального капіталу є або має бути однією з ключових складових систем соціального забезпечення.

Звідси постає фундаментальна важливість реформи всього освітнього процесу від початкової до вищої школи й освіти протягом усього життя людини. Людський і соціальний капітал життєво важливий не тільки для вирощення активних громадян, але й для їхнього успіху на ринку праці.

Аналіз трансформаційних процесів, що відбуваються в країнах ЄС упродовж останніх років, засвідчує, що нові моделі соціального забезпечення «працюють» на випередження, їх завдання – не допустити набуття статусу малозабезпечених значної частки населення, створення умов для повернення до активної трудової діяльності тих, хто перебуває у стані вимушеної незайнятості.

Аналіз причин еволюції соціальної держави був би неповним без розгляду змін, що відбулися й далі відбуваються в соціально-економічній політиці держав країн ЄС та інших розвинених країн під впливом ідеології неолібералізму та економцентризму. Неупереджений аналіз переконує в тому, що неолібералізм як потужна течія сучасної економічної думки зберігає, а іноді й посилює свій вплив на політикум та економічну еліту країн Заходу. Результатом такого впливу є відтворення тренду десоціалізації соціально-трудоких відносин.

Один з парадоксів сьогодення полягає в тому, що після останньої світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років, яка сталася під патронатом та з «благословення» неолібералізму, останній не зійшов зі сцени ухвалення вирішальних політичних і економічних рішень. Остання світова криза, що трапилася не в останню чергу під впливом ідеологічних

підвалин цієї моделі, не тільки не зруйнувала її, але й посилила потужність фінансових установ і великих корпорацій. Тож упровадження в аналіз третього механізму узгодження інтересів – корпорацій – заслуговує на увагу, оскільки на практиці саме цей інститут (корпорація) відіграє одночасно дедалі більшу і регулятивну, і стабілізаційну, і десоціалізаційну роль. Сучасна транснаціональна корпорація в багатьох випадках виявляється сильнішою за державу. Це призводить до «шопінгу режимів», адже саме корпорація вибирає країни, в які буде спрямовувати інвестиції, маючи своїх представників у органах виконавчої і законодавчої влади. Це вже навіть не «старе добре лобіювання», а явище більш складне, яке може призвести до непередбачуваних наслідків.

Держава є важливим, але не єдиним суб'єктом, що забезпечує соціалізований розвиток. Суб'єктом соціалізованого розвитку є економічно активна людина, бізнес-організації, інші організації, що надають суспільно значущі послуги, а також органи місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства. Зменшення безпосередньої участі держави в забезпеченні соціального розвитку ще не означає, що суспільство стає менш соціалізованим. Не виключено, що інші суб'єкти перебирають на себе соціальні функції, які раніше належали державі, але вони виконують їх не менш успішно. У новій економіці та постіндустріальному суспільстві формується нова за змістом та конфігурацією тріада «ринок – держава – організації (бізнес)». Саме ця тріада, на думку вчених-економістів, які є її причіниками, має розширити можливості стійкого розвитку. Автори цієї публікації також зробили певний внесок в опрацювання концептуальних засад сучасних підвалин стійкого розвитку економіки та суспільства [23].

Безперечно, конфлікт між ринком і державою, який, здавалося б, визначає сутність політичної боротьби в багатьох країнах, насправді відвертає нашу увагу від існування третьої, більш потужної сили, яка здатна істотно вплинути на ринок і державу, а саме корпорацій. Тож у

реальності існують три полюси замість двох. Політика початку XXI століття вже не є протистоянням цих трьох сил, вона перетворилася на взаємовигідне їх співіснування, тим самим втілюючи тенденцію минулого століття з посиленням ролі корпорацій у політиці і навіть зміцнення їхньої позиції після світової кризи.

Світ рухається в напрямку мережної координації, горизонтальних зв'язків, оперативного і різнопланового партнерства бізнесових і державних інститутів за інтересами незалежно від географічного положення, сфери адміністративного підпорядкування, масштабів і специфіки діяльності. Водночас становлення нової за змістом і конфігурацією тріади «ринок – держава – організації (бізнес)» автоматично не забезпечує ані стійкого розвитку, ані соціалізації відносин між провідними соціальними силами. Згадана тріада має значні потенційні можливості й перспективи, проте їх реалізація потребує створення та задіяння комплексу організаційних, економічних, правових та інших механізмів і інструментів. Адже ми зі свого досвіду добре знаємо, що все погане трапляється саме собою, а все хороше потребує організації.

Отже, нова конфігурація суспільного феномену «ринок – держава – організації (бізнес)» чекає на глибоке наукове опрацювання. Слід повному виписати роль і функціональне навантаження кожного зі складників цієї тріади, їх взаємодію у процесі забезпечення стійкого соціалізованого розвитку. Сьогодні бізнес-організації часто не виправдовують сподівань щодо прориву в напрямку соціально відповідальної діяльності. Очевидно, що коли стає «менше» держави в соціальному розвитку, то це «менше» має бути замінене кимось і чимось. Якщо цього не відбувається, то багато втрачає суспільство загалом і більшість його членів. Державне регулювання, або потреба звернення соціуму до послуг держави, пояснюється чотирма основними причинами:

недосконалою конкуренцією, неадекватністю інформації, існуванням суспільних благ та наявністю негативних екстерналій.

Визнаючи вагомість цих причин, водночас А. Колот наголошує на тому, що реалії потреби масштабної й різновекторної участі держави в суспільній життєдіяльності набагато ширші [23]. Він зазначає, що існують мінімально потрібні та максимально допустимі межі втручання держави в економіку ринкового типу. Не переходити за ці граничні межі й не зашкодити – було і залишається першорядною суспільною вимогою до інститутів держави.

Без стабільних, нерентоорієнтованих (non-rent-seeking) у більшій чи меншій мірі держав сучасні виробничі ринки просто не змогли б існувати. Усе поглинули б війни, грабежі та меркантильні прагнення, які б опустили підприємців на дно. Так, наприклад, патенти, які видають державою та контролюються судами, дозволяють підприємствам мати легальну монополію на певний продукт та отримувати від неї прибуток. Інші закони обмежують можливості підприємств щодо опортуністичної поведінки і отримання прибутку за чужий рахунок. У всіх розвинених суспільствах правила і закони існують не лише для захисту виробників, а й для захисту споживачів від неякісних товарів і послуг, а також працівників, які зайняті на шкідливих виробництвах [23; 24].

На думку Ю. Хабермаса, національна держава має, передусім, забезпечувати збереження культурної своєрідності і національної ідентичності народів та бути гарантом прав і свобод людини [54, с. 74-76].

Маємо констатувати, що в науковому, експертному середовищі можна зустріти непоодинокі твердження, що в епоху глобалізації слід взагалі відмовитися від національної держави як релікта старої Європи та запроваджувати інші форми політичного устрою. Цілком ймовірно, що в перспективі національні держави будуть замінені більш крупними об'єднаннями, які діятимуть на інших засадах і виявляться більш

адекватними умовам глобалізації та постіндустріального розвитку. Але горизонти такої перспективи лише проглядаються.

Сучасна економічна теорія має чимало вад, і однією з характерних з них є намагання деяких дослідників економічної проблематики подати окремі концепти, судження, проекти як такі, що вже працюють, тобто бажане видається за дійсне. Так сталося і з новим концептом забезпечення стійкого розвитку на основі взаємозв'язку та взаємодії інститутів, якими постають ринок, держава, організації (бізнес). Практика господарювання має лише опанувати мистецтво розподілу ролей між цими інститутами, оптимізувати наявні механізми їхньої взаємодії. Проте вже звучать переможні реляції, що згадана раніше тріада успішно функціонує, а організації (бізнес) демонструють небачену соціальну відповідальність.

А. Колот та його колеги додержуються іншої думки [23]. Їх головно бентежить асиметрія, що склалася на полі соціального розвитку. Ідеться про те, що під впливом низки чинників внутрішнього і зовнішнього характеру, як об'єктивного, так і суб'єктивного походження, у більшості розвинених країн світу відбувся «відкат» від колишніх завоювань держав соціального типу. Очікування, що відбудеться адекватне заміщення втрачених позицій держави соціально відповідальною діяльністю з боку бізнесових організацій, не справдилося. Доводиться визнати, що соціальна відповідальність бізнесу і за обсягами, і за ефективністю не відповідає потребам і сподіванням соціуму.

Сьогодні існує об'єктивна потреба широкої участі бізнесових структур у розв'язанні нагальних завдань соціального розвитку. За обмежених перерозподільних можливостей державі бізнес мав би перетворитися на основного постачальника соціальних послуг, у тому числі тих, що традиційно розглядались як сфера державної участі. Окрім того, в новій моделі соціальної держави важливого значення набуває соціально відповідальна діяльність людини [26].

Щоб не допустити дальших соціальних втрат, кожне суспільство, враховуючи закономірності ринкового самонастроювання, має прагнути вирішувати триєдине завдання: 1) зберігати важелі прямого й опосередкованого впливу держави на забезпечення стійкої позитивної соціальної динаміки, адже класична соціальна держава має трансформуватись у неопатерналістську за умови збереження сильних соціальних функцій; 2) створювати умови для трансформації соціальної відповідальності у провідну складову корпоративного управління та опанування в цій сфері сучасної філософії, яка має бути така: корпоративна соціально відповідальна діяльність потрібна самій бізнес-організації не менше, ніж інститутам держави й суспільства; 3) розвивати систему соціальних взаємодій через залучення соціальної діяльності та соціально відповідальної поведінки людини як відображення її органічного зв'язку із суспільством.

Нова модель соціальної держави постає як симбіоз неопатерналістської політичної платформи та ідеологічних засад держави соціальних інвестицій. Сучасний концепт соціальної держави проголошує нові пріоритети державно організованого суспільства та важливість: а) інтеграції соціальної й економічної політики; б) дрейфу від перерозподільної до стимулювальної держави; в) активізації інноваційного розвитку економіки на основі інтенсивного прирощення людського капіталу.

Варто зауважити, що в англomовній літературі термін «privatization of social welfare» (приватизація соціальної держави) застосовується саме в контексті зняття з держави певних соціальних функцій. На погляд А. Колота, більш доречним є використання іншого поняття – реприватизація соціальної держави, оскільки йдеться про демонополізацію надання соціальних послуг, передавання окремих соціальних функцій від держави до інших інститутів за збереження за державою провідної ролі у

виробленні соціальної політики. Реприватизація, про яку йдеться, означає, що солідарність на рівні держави модернізується, поступово утверджується інший формат солідарності, коли посилюється роль інститутів економіки та громадянського суспільства, зокрема бізнесу, професійних, релігійних, громадських структур.

Чітка «ринковізація» соціальної сфери на межі тисячоліть справді відбувається, як і перенесення ринкових принципів на всі інші сфери суспільного буття. Правомірно стверджувати, що соціальні держави зразка перших півтора десятка років нового століття стали більш раціональними й економними. Загальним трендом є намагання держави передати окремі дотеперішні соціальні функції іншим інститутам, розбудувати нову модель взаємодії у тріаді «держава – організації (бізнес) – громадянське суспільство». Очевидним є й те, що кожна держава соціальна по-своєму. Є певні загальні підходи до розбудови державної соціально-трудової політики, але реальністю є й значне розмаїття в підходах, інструментах її реалізації. Неоднаковими є й масштаби «скидання» з держави соціальних зобов'язань та послуг. Так, соціальні держави скандинавського типу менше за всі інші європейські країни піддалися тренду лібералізації, проте й у них відбулася певна реприватизація державних соціальних послуг.

Отже, у світовому вимірі на межі двох тисячоліть інтенсивно формується нова модель соціальної держави, яка об'єднує потенціал держави, змішаної економіки соціального забезпечення, публічно-владних структур на місцевому і регіональному рівнях та інститутів громадянського суспільства. У цій моделі дедалі більше прагматизму, раціональності, орієнтації на ринкові відносини в соціальній сфері. За умов, що склалися, держава як установа, публічно-владна структура знизилася свою безпосередню участь у наданні соціальних послуг. Водночас роль держави як співдружності, асоціації, структури громадянського суспільства, інституту нової системи соціальної діяльності не знижується,

більше того, сукупний вплив (безпосередній та опосередкований), на думку провідних іноземних учених, має тенденцію до посилення.

Зміни мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Об'єктивність цього процесу ми пов'язуємо зі змінами демоекономічного характеру, підвищенням ролі інститутів економіки і громадянського суспільства у забезпеченні стійкої соціальної динаміки, з ускладненням завдань соціального розвитку. Суб'єктивність феномену трансформації соціальної держави пов'язуємо зі змінами в політичній орієнтації владних структур під впливом економоцентризму та з посиленням ідеології методологічного індивідуалізму [22].

Характерною відмінністю неопатерналістської моделі соціальної держави від класичної, соціально-демократичної європейського зразка, є розширення суб'єктів соціальної діяльності, упор на консолідовані їх дії, перенесення акцентів з державного патерналізму на соціальну відповідальність бізнесу та індивідуальну відповідальність.

Сучасну державну соціальну політику залежно від безпосередньої та опосередкованої участі в її формуванні та реалізації А. Колот символічно показує у вигляді двоповерхової будівлі [23]. Перший поверх – безпосередня державна участь у наданні соціальних послуг, тобто безпосередня фінансова, організаційна, інша соціально відповідальна діяльність владних структур. Другий поверх – це опосередкований вплив держави на розширення соціально відповідальної діяльності інститутами економіки та громадянського суспільства. Адже не існує жодної суспільно значущої дії без участі держави.

Держава не стає менш соціальною, якщо вона не прямими, а побічними інструментами забезпечує вирішення соціальних проблем на суспільно прийнятному рівні. Реальність така, що держава як публічно-владна структура дедалі більше згортає свою безпосередню участь у наданні соціальних послуг. Водночас держава як асоціація, співдружність,

складова громадянського суспільства розширює інструментарій свого впливу на позитивну соціальну динаміку, сприяє розширенню суб'єктів соціально відповідальної діяльності та мотивує останніх до участі у вирішенні завдань соціального розвитку. Дійсно, функції держави, інструментарій її впливу на суспільне буття на сьогодні є далеко не тими, що були ще кілька десятиліть років тому. Відповідаючи на виклики глобалізації, держави шукають нові форми реалізації своїх суверенних прав. В умовах надінтенсивних інтеграційних процесів актуалізується проблематика перспектив та формату розвитку національної держави.

Постіндустріальна соціальна держава не має бути антиподом традиційної, індустріальної, яка інтенсивно формувалась у другій половині ХХ століття, утім вона матиме відмінності, нерідко суттєві, а тому пошук засадничих принципів, нових підходів до розбудови цієї моделі є завданням архіскладним і архівідповідальним.

На погляд А. Колота та його колег [23], характерними рисами постіндустріальної соціальної держави мають стати:

безперервний, позиттєвий характер навчання, перепідготовки та опанування компетенцій, яких потребує швидкозмінна, мобільна, гнучка глобальна економіка;

безперервний, позиттєвий характер поліпшення, підтримання здоров'я, коли люди перебувають у ролі об'єкта охорони здоров'я протягом життя;

поєднання усупільнення та індивідуалізації соціальних послуг, коли людина не самотужки, а за допомогою, за сприяння суспільних, у т. ч. державних, інститутів має можливість вибрати власну освітню траєкторію, як і траєкторію та механізми збереження і підтримки здоров'я, вибору з переліку можливих найбільш індивідуально прийнятних медичних послуг. Такою самою диверсифікованою має бути пенсійна система за збереження суспільно визнаних гарантій;

підвищення ролі приватних соціальних платежів у розвитку людського капіталу, задоволенні соціальних потреб (понад рівні, що визначені державними соціальними стандартами);

розвиток державно-приватного партнерства у соціальній сфері за провідної ролі держави у формуванні соціальної політики;

глобалізація надання соціальних послуг та розвиток міжнародної конкуренції за клієнтів;

поява нових соціальних технологій, які радикально змінюють зміст та характер надання соціальних послуг.

Висновки до розділу 3

Отже, соціальна держава як інститут і як форма суспільної діяльності не зникає, вона активно трансформує методи, інструментарій реалізації соціальних функцій з огляду на виклики сьогодення. Цей процес має переважно об'єктивний характер і стосується абсолютної більшості країн світу. Наведені аргументи і судження мають сприяти усвідомленню реального стану та справжніх причин перегляду деяких засадничих принципів і механізмів функціонування держав соціального типу.

Історія розвитку глобального соціуму переконує в тому, що формування нової постіндустріальної неопатерналістської моделі соціальної держави є актуальною проблемою для всіх розвинених країн (як найбільш успішних, так і тих, що розвиваються, але вже створили індустріальну перерозподільну систему, що актуальне для України). Така модель має ввібрати в себе елементи дотеперішнього формату соціальної держави, але далеко не повністю.

Нині у світі не існує моделі соціальної держави, яка б відповідала на всі без винятку нинішні виклики глобальної економіки. Від того,

впоратися Українська держава з завданням розбудови нової моделі соціальної держави, значною мірою залежатиме її здатність забезпечувати функціонування ефективної моделі розвитку людського капіталу та здобути потужну конкурентну перевагу у глобальному світі.

ВИСНОВКИ

1. Незважаючи на те, що громадські гарантії виживання, підтримка малозабезпечених і бідних існували в тій або іншій формі завжди, тільки для соціально-правової держави задоволення соціальних потреб – головна мета. Виникнення і розвиток соціальних функцій характеризуються подвійним процесом. З одного боку, зростає кількість соціальних функцій, а з іншого – відбувається включення соціальних функцій в складні функціональні системи і в результаті – «соціалізація» інших, несоціальних функцій.

2. Оскільки соціально-правова держава історично розвивається за рахунок виникнення все нових соціальних функцій і механізмів їх реалізації, існує можливість побудови ієрархії функцій соціальної держави за послідовністю їх появу: а) соціальний захист; б) забезпечення доступної охорони здоров'я та освіти; в) соціальне забезпечення; г) забезпечення зайнятості; д) надання соціальних послуг; ж) згладжування соціальної нерівності; з) проведення державної соціальної політики.

3. Наше дослідження соціально-правової держави показує, що на практиці ні принципи лібералізму, ні принципи всевладдя держави (тобто ані правовий принцип, ані соціальний) повністю, в чистому вигляді не зреалізувалися в жодній країні світу. Тому мова повинна йти не просто про синтез названих принципів, а про відшукування в кожному конкретному випадку необхідних пропорцій їх впровадження в життя, не про повне усунення держави з господарської сфери, а про необхідне обмеження її втручання в ринкову економіку, не про ліквідацію правового принципу, а про доповнення соціальним принципом, їх творчому поєднанні.

4. Весь досвід функціонування західної соціально-правової держави показує, що в основі сучасної західної державності лежить протистояння

двох однаково важливих начал: соціального і правового. Вони являють собою ті самі протилежності, суперечлива єдність яких слугує рушієм розвитку всіх політико-правових форм суспільного розвитку. Головною ж закономірністю останнього є наростання об'єктивних матеріальних – економічних і соціальних – основ посилення саме соціального начала в порівнянні з правовим, яке не тільки зберігається, але й розвивається за рахунок посилення в ньому моральної складової, морального виміру, які породжує національна культура.

5. Сьогодні у науковому дискурсі немає остаточної єдності із досліджуваного питання, хоча переважає комплексна оцінка, тобто підхід до трактування соціальної держави як до окремого історичного типу або ступеня розвитку певного історичного типу. Соціальна держава як історичний тип держави протиставляється т. зв. «мінімальній державі», тобто класично-ліберальному розумінню сутності держави, яке реалізовувалося упродовж XIX століття. Сама побудова понятійної конструкції «соціальна держава не лише забезпечує безпеку, а ще й гарантує добробут» цілком наочно вказує нам на історичного опонента соціальної державності і, очевидно, головну ідейну контроверзу, яка супроводжує цю ідею й досі. Таким опонентом виступає класична правова держава «манчестерського» типу, побудована за принципом *laisser faire laisser passer* і в економіці, і в політиці.

6. У наукових доробках можна зустріти різні позначення цього феномену – «соціальна», «соціально-правова», «соціальна правова» держава. Немає підстав надавати принципового значення цим розбіжностям. Хоча, залежно від підходу до проблеми, можна знайти певні нюанси. Так, із формально-логічного погляду предикати «соціально-правова» або «соціальна правова» видаються зайвим подвоєнням значення – цілком достатньо предиката «соціальна», у якому присутній також смисл «правова». Але з історичного або ідеологічного погляду окреме вживання

предикатів «соціальна» і «правова» може сприйматись як відображення історичної полеміки між прихильниками, з одного боку, манчестерської школи, а з іншого, – соціально зорієнтованого капіталізму (або правового соціалізму), чи навіть як продовження цієї політики. Тому юридично і політично виваженим видається використання у формулах засадничих конституційних принципів одночасно обох визначень – «соціальна і правова». Отже, «соціальність» держави з позиції визначення її мети полягає у репрезентації суспільного інтересу на державному рівні з урахуванням індивідуального розвитку особистості, наділеної громадянськими правами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авцинова Г.И. Социальное государство: Теория и практика // Социальная политика: парадигмы и приоритеты. – М.: Союз, 2009. – С. 88-97.
2. Ананьев А. Новые процессы в занятости населения в условиях перехода к рыночной экономике // Вопросы экономики. – 2015. – № 5. – С. 111-117.
3. Анисимова В.Е. Личность как способ бытия и проявления целостности человека. – М.: Союз, 2016. – 336 с.
4. Аринин А.Н. Проблемы развития российской государственности в конце 20 века // Федерализм власти и власть федерализма. – М., 1997. – С. 213-222.
5. Аристотель. Политика. – М., 1972. – 366 с.
6. Бек У. Космополитическое общество и его враги / У. Бек // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2003. – Т. IV. – №1. – С. 24-53.
7. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технократическая волна на Западе. – М. : Прогресс, 1986. – С. 330-342.
8. Волков А.М. Швеция: социально-экономическая модель. – М., Мысль, 2011. – 455 с.
9. Вольманн Г. Чем объяснить стабильность политического и экономического развития Федеративной Республики Германии // Государство и право. – 1992. – №11. – С. 98-110.
10. Геєць В. М. Яке майбутнє у соціальної держави? / В. М. Геєць // Економіка України. – 2013. – № 7. – С. 4-20.

11. Гессен В. О правовом государстве // Правовое государство и всенародное голосование. Вып. 2. – С-Пб.: Издание Н. Глаголева, 1906. – С. 334-349.

12. Гидденс Э. Неспokoйный и могущественный континент: что ждет Европу в будущем? / Энтони Гидденс ; пер. с англ. А. Матвеевко, М. Бендет. – М. : Издат. дом «Дело» РАНХ и ГС, 2015. – 240 с.

13. Дармодехин С.В., Елизаров В.В. Проблемы семьи и социальной политики // Социально-политический журнал. – 2014. – № 9-10. – С. 50-51.

14. Єлагін В. П. Сучасна парадигма розбудови соціальної держави в Україні : монографія / В. П. Єлагін ; [ред.: Т. В. Кузнякава] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. – Харків : Магістр, 2011. – 242 с.

15. Зиновьев А. А. Запад. Феномен западнизма. – М., 1995. – 488 с.

16. Зубченко Л.А. Пенсионная система в ФРГ (обзор) // Социальное обеспечение в странах Запада. Франция, ФРГ, Италия. Сборник обзоров. – М., 1994. – С. 87-95.

17. Зубченко Л.А. Пенсионная система Франции: современная система и перспектива реформирования (обзор) // Социальное обеспечение в странах Запада. Франция, ФРГ, Италия. Сборник обзоров. – М., 1994. – С. 96-111.

18. Испания. Конституция и законодательные акты. – М., Прогресс, 1982. – 444 с.

19. История древнего мира: Часть 2. Греция и Рим / Под ред. Л.Г. Бокщанинова. М., Просвещение, 1981. – 887 с.

20. Капранова Л.Д. Пенсионное обеспечение в США (обзор) // Социальное обеспечение в странах Запада. США, Канада и Великобритания. Сборник обзоров. – М., 1994. – 112-124.

21. Кистяковский Б.А. В защиту права (Интеллигенция и правосознание) // Вестник МГУ. Серия 7. Философия. – 1990. – № 3. – С. 33-37.
22. Колот А. М. Глобальні трансформації індивідуалізованого суспільства: наслідки та уроки / А. М. Колот // Міжнародна економічна політика. – 2014. – № 1(20). – С. 5-22.
23. Колот А. М. Держава і бізнес: новітні тенденції взаємодії та забезпечення стійкого розвитку / А. М. Колот, О. М. Поплавська // Соціально-трудова відносина: теорія та практика. – 2016. – № 2(12). – С. 8-30.
24. Колот А. М. Еволюція ролі держави та інструментарію її впливу на розвиток соціально-трудова сфери / А. М. Колот // Соціально-трудова відносина: теорія та практика : зб. наук. праць / М-во освіти і науки, молоді та спорту, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – Київ : КНЕУ, 2011. – № 1. – С. 5-13.
25. Колот А. М. Наука про працю і соціально-трудова відносина: становлення, начала теоретико-методологічного оновлення / А. М. Колот // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. – Спец. вип. Праця в ХХІ столітті: новітні тенденції, соціальний вимір, інноваційний розвиток. – Київ : КНЕУ, 2012. – Т. 2. – С. 15-34.
26. Колот А. М. Соціальна відповідальність людини як чинник стійкої соціальної динаміки: теоретичні засади / А. Колот // Україна: аспекти праці. – 2011. – № 3. – С. 3-9.
27. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – М.: БЕК. 1993. – 744 с.
28. Крауч К. Как сделать капитализм приемлемым для общества / Колин Крауч ; [пер. с англ. Ю. Каптуревского] ; под науч. ред. А. Смирнова ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Издат. дом ВШЭ, 2016. – 288 с.

29. Крауч К. Странная не-смерть неолиберализма / Колин Крауч ; [пер. с англ.]. – М. : Издат. дом «Дело» РАНХ и ГС, 2012. – 272 с.
30. Кресіна І. Моделі соціальної держави: модернізуючий вплив глобалізації / І. Кресіна, Н. Хома // Публічне право. – 2015. – № 1. – С. 185-196.
31. Ксенофонт Афинский. Сократические сочинения. – М.; Л., 1935. – 228 с.
32. Куценко В. І. Соціальна держава (проблеми теорії, методології, практики) / І. Куценко, В. П. Удовиченко, Я. В. Остафійчук ; [ред.: В. І. Куценко] ; Рада по вивч. продукт. сил України НАН України. – Київ : Заповіт, 2003. – 228 с.
33. Левашов В.И. Социальные перемены: мнение населения и специалистов // Социальная политика государства. – М.: Луч, 1997. – С. 184-189.
34. Локк Дж. Соч. в 3-х томах, Т. 2. – М., Мысль, 1989. – 988 с.
35. Лукашева Е.А. Социальное государство и защита прав человека в условиях рыночной экономики // Социальное государство и защита прав человека / Под ред. Е. А. Лукашевой. – М., 1994. – 332 с.
36. Лукашева Е.А. Эффективность юридических механизмов защиты прав человека: политические, экономические, социально-психологические аспекты // Государство и право. – 1994. – № 10. – С. 34-39.
37. Макиавелли Н. Государь. – СПб.: Азбука, 1997. – 226 с.
38. Марков К. А. Проблема визначення поняття соціальної держави в науці / К. А. Марков // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2015. – Вип. 5. — 27-36.
39. Монтескье Шарль Луи де. Избранные произведения / Общ. ред. и вступительная статья проф. М.П. Баскина. – М., Госполитиздат, 1955. – 887 с.

40. Муниципальное право: вопросы и ответы / Под ред. проф. А.И. Коваленко. – М., Новый Юрист, 1998. – 233 с.
41. Мюрдаль Г. Современные проблемы третьего мира / Г. Мюрдаль. – М. : Прогресс, 1972. – 768 с.
42. Овсієнко О. В. Розбудова соціальної держави в Україні: пошук оптимальної економічної моделі / О. В. Овсієнко // Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Серія : Економічна теорія та право. – 2013. – № 3. – С. 34-46.
43. Ортадо А. Основные права человека и их защита по законодательству Колумбии // Государство и право. – 1994. – №5. – С. 43-45.
44. Платон. Сочинения. – М., 1971. – Т. 3, Ч. 1. – 887 с.
45. Политика в эпоху жесткой экономии / [Мейбл Березин, Филипп Геншель, Колин Крауч и др. ; под ред. А. Шефара, В. Штрика ; пер. с англ. А. А. Алвертян, Н. Г. Глазникова, А. Г. Кузянина и др. ; под науч. ред. А. А. Порецковой, И. В. Соболевой] ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Издат. дом ВШЭ, 2015. – 392 с.
46. Ролз Дж. Идеи блага и приоритет права / Джон Ролз // Современный либерализм / [Джон Ролз, Рональд Дворкин, Исая Берлин и др.] ; пер. с англ. Л. Б. Макеевой. – М. : Прогресс-Традиция : Дом интеллектуальной книги, 1998. – 98 с.
47. Сальников В.Д. Российское общество нуждается в специалистах социальной сферы // Актуальные проблемы истории, теории и технологии социальной работы. Вып.1. / Сб. статей под ред. П.Я. Циткилова. Новочеркасск; Ростов н /Дон., Пегас, 1998. – С. 143-147.
48. Севрюков Д. Г. Сучасні підходи до класифікації моделей соціальної держави / Д. Г. Севрюков // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 799-803.

49. Сковронський Д. М. Політичні та економічні трансформації соціальної держави : монографія / Д. М. Сковронський ; Нац. ун-т «Львів. політехніка», Навч.-наук. ін-т права та психології. – Львів : Афіша, 2015. – 199 с.
50. Соціальна держава: український вибір : монографія / [В. А. Гошовська, Л. І. Ільчук, Н. П. Баранова та ін.] ; Центр перспектив. соц. досліджень, М-во праці та соц. політики, НАН України. – 2-ге вид. – Київ, 2007. – 335 с.
51. Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства? : аналіт. доп. / О. М. Пищуліна, С. І. Лавриненко, Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка ; Нац. ін-т стратегічних досліджень. – Київ, 2009. – 108 с.
52. Флигстин Н. Архитектура рынков: экономическая социология капиталистических обществ XXI века / Н. Флигстин; пер. с англ. А. А. Куракина; под. науч. ред. В. В. Радаева. – Нац. исслед. Ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. Дом Высшей школы экономики, 2013. – 390 с.
53. Французская республика. Конституция и законодательные акты. – М., Прогресс, 1989. – 566 с.
54. Хабермас Ю. Эссе к конституции Европы / Ю. Хабермас ; пер. с нем. Б. М. Скуратова – М. : Весь мир, 2013. – 144 с.
55. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. – М., 1981. – 488 с.
56. Хома Н. М. Моделі соціальної держави: світовий та український досвід : монографія / Н. М. Хома ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ : Юрид. думка, 2012. – 591 с.
57. Цицерон Марк Туллий. Диалоги. О государстве. О законах. – М., Наука. 1966. – 336 с.

58. Штрассер Й. Будущее социального государства / Й. Штрассер // Социальное государство в Западной Европе. – М. :ИНИОН, 1999. – 199 с.
59. Belletini, G. (2000). Social Security Expenditure and Economic Growth: an Empirical Assessment / G. Belletini, C. B Ceroni // Research in Economics. September. – Vol. 54(3). – pp. 249-275.
60. Bonoli, G. (1997). Classifying welfare states: a two-dimension approach / G. Bonoli // Journal of social policy. – No. 26(03). – pp. 351-372.
61. Castells, M. (2002). The information society and the welfare state. The Finnish model / M. Castells, P. Himanen. – Oxford : Oxford University Press.
62. Esping-Andersen, G. (1990) The three worlds of welfare capitalism / G. Esping- Andersen. – Oxford : Polity, 257 p.
63. Esping-Andersen, G. (1996). Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies / G. Esping-Andersen. – London, 276 p.
64. EU (2012). Committee on Employment and Social Affairs, Draft report on Social Investment Pact as a response to the crisis. – Brussels : European Parliament.
65. EU (2013). Communication from the Commission: Towards Social Investment for Growth and Cohesion – including implementing the European Social Fund 2014-2020.
66. Giddens, A. (1979). Central problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis / Anthony Giddens. – London : Macmillan.
67. Gilbert, N. (2002). Transformation of the Welfare State / N. Gilbert. – Oxford.
68. Glennerster, H.(1999) Which Welfare States Are Most Likely to Survive / H. Glennerster // International Journal of Social Welfare. – January. – Vol. 8. – № 1. – pp. 2-13.
69. Hayek, F.A. (1978). New Studies in Philosophy, Politics and Economics / F. A. Hayek. – Chicago : University of Chicago Press.

70. Jenson, J. (2010). Diffusing Ideas for After Neoliberalism: The Social Investment Perspective in Europe and Latin America / J. Jenson // *Global Social Politics*. – Vol. 10. – No. 1. – pp. 59-84.

71. Jenson, J. (2012). Redesigning Citizenship Regimes after Neoliberalism: Moving towards Social Investment. Towards a Social Investment Welfare State? Ideas, Policies and Challenges. Bristol / J. Jenson // Policy Press. – pp. 61-87.

72. Koslowski P. (1990). Der soziale Staat der Postmoderne. Ethische Grundlagen der Sozialpolitik und Reform der Sozialversicherung / Peter Koslowski // Christoph Sachße – Vol. 3. – № 3. – pp. 11-13.

73. Marklund S. (1992). The Decomposition of Social Policy in Sweden / S. Marklund // *Scandinavian Journal of Social Welfare*. – Vol. 1. – № 1. – pp. 2-11.

74. Midgley, J. (2001). Social Policy, Economic Growth and Developmental Welfare / J. Midgley, K. L. Tang // *International Journal of Social Welfare*. – No. 10(4). – pp. 244-252.

75. Pierson, P. (1998). Irresistible Forces, Immovable Objects: Post-industrial Welfare States Confront Permanent Austerity / P. Pierson // *Journal of European Public Policy*. – No. 5(4). – pp. 539-560.

76. Powell M. (2002). Welfare State and Welfare Change / M. Powell, M. Hewitt. – Buckingham : Open University Press, 2015. – 211 p.

77. Sapir A. et al. An Agenda for a Growing Europe / Andre Sapir et al. – Brussels : European Commission, 2003. – 236 p.

78. Social insurance and allied services. Report by Sir William Beveridge. London, HMSO, 1942. – 20 p.

79. Titmuss, R. (1961). Commitment to Welfare / R. Titmuss. – London : George Allen & Unwin.

80. Tristram Engelhardt (Hrsg.): Sicherheit und Freiheit. Zur Ethik des Wohlfahrtsstaates, Suhrkamp. – Frankfurt, pp. 28-70.